

Regeringens proposition

2007/08:97

Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Prop.
2007/08:97

Regeringen överlämnar denna proposition till riksdagen.

Stockholm den 13 mars 2008

Fredrik Reinfeldt

Beatrice Ask
(Justitiedepartementet)

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås en begränsad reform av påföljdsregleringen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. Syftet med reformen är att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen och därigenom skapa större utrymme för proportionalitetsbedömningar i vissa fall samtidigt som den enskildes behov av vård ska beaktas. Reformen innebär följande.

Det nuvarande fängelseförbudet när brott har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning ändras till en presumtion för att annan påföljd än fängelse ska väljas. Fängelse får dömas ut om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska beaktas om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt. Fängelse kan t.ex. dömas ut om ett mycket allvarligt brott har begåtts under påverkan av ett hastigt övergående psykostillstånd.

Fängelse får dock inte dömas ut när en tilltalad till följd av sin allvarliga psykiska störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Detta gäller emellertid inte om han eller hon i anslutning till gärningen själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat liknande sätt. Fängelseförbudet gäller t.ex. om den tilltalade till följd av en akut psykos har haft en bristande realitetsvärdering som varit avgörande för hans eller hennes förståelse av gärningen.

Vid bedömningen av ett brotts straffvärde ska det anses som en förmildrande omständighet om den tilltalade till följd av störningen har haft

starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Prop. 2007/08:97

Därutöver föreslås vissa ändringar i bestämmelserna om rättspsykiatrisk undersökning.

Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 juli 2008.

1	Förslag till riksdagsbeslut	4
2	Lagtext	5
2.1	Förslag till lag om ändring i brottsbalken.....	5
2.2	Förslag till lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning.....	7
3	Ärendet och dess beredning	8
4	Gällande rätt och allmänna utgångspunkter	8
4.1	Strafflagstiftningen om psykiskt störda lagöverträdare.....	8
4.2	Tidigare förslag	12
4.3	Utgångspunkter för en reform	14
5	Ansvar för psykiskt störda lagöverträdare	17
5.1	Möjligheten att döma allvarligt psykiskt störda lagöverträdare till fängelse	17
5.2	Fängelseförbudet ändras till en presumtion mot fängelse.....	18
5.3	De mest psykiskt störda lagöverträdarna och självförvållade tillstånd	24
5.4	Straffvärde och psykisk störning	29
5.5	Omprövning	32
5.6	Det rättspsykiatriska underlaget	33
6	Ikraftträdande och övergångsbestämmelser	35
7	Kostnader	35
8	Författningskommentar	36
8.1	Förslaget till lag om ändring i brottsbalken.....	36
8.2	Förslaget till lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning.....	41
Bilaga 1	Sammanfattning av departementspromemorian (Ds 2007:5)	43
Bilaga 2	Promemorians lagförslag	49
Bilaga 3	Förteckning över remissinstanser.....	55
Bilaga 4	Lagrådsremissens lagförslag.....	56
Bilaga 5	Lagrådets yttrande.....	59
	Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 13 mars 2008	62

1 Förslag till riksdagsbeslut

Prop. 2007/08:97

Regeringen föreslår att riksdagen antar regeringens förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning.

Regeringen har följande förslag till lagtext.

2.1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 29 kap. 3 § och 30 kap. 6 § brottsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

29 kap.

3 §¹

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *skall*, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

1. om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende,
2. om den tilltalade till följd av psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla eller

5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

30 kap.

6 §²

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning *får inte dömas till fängelse*. Om rätten i ett sådant

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *ska*, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

2. om den tilltalade *till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,*

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans *eller hennes* uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning *ska i första hand dömas till en annan påföljd än*

¹ Senaste lydelse 1994:458.

² Senaste lydelse 1991:1138.

fall finner att *inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.*

fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska rätten beakta

1. om brottet har ett högt straffvärde,

2. om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård,

3. om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt, samt

4. omständigheterna i övrigt.

Rätten får inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Detta gäller dock inte om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga på det sätt som anges i första stycket 3.

Om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut, ska den tilltalade vara fri från påföljd.

1. Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.

2. För brott som har begåtts före ikraftträdandet gäller 30 kap. 6 § i sin äldre lydelse.

2.2 Förslag till lag om ändring i lagen (1991:1137) om
rättspsykiatrisk undersökning

Prop. 2007/08:97

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

I brottmål får rätten besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma

1. om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § brottsbalken, eller

2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning *och i så fall tillståndets betydelse för frågan om påföljdsvalet enligt 30 kap. 6 § brottsbalken.*

Ändamålet med undersökningen *skall* anges i rättens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket *punkt 1 skall* av beslutet framgå om undersökningen *skall* omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning.

Ändamålet med undersökningen *ska* anges i rättens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket 1, *ska det* av beslutet framgå om undersökningen *ska* omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning. *Avser beslutet en undersökning enligt första stycket 2, får rätten besluta att undersökningen ska omfatta även frågan om huruvida den misstänkte*

1. till följd av störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, eller

2. i anslutning till brottet själv genom rus eller på något annat liknande sätt har vållat det tillstånd som avses i 1 eller som utgör störningen.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.

Den 20 maj 1999 tillkallades en parlamentariskt sammansatt kommitté för att utreda frågor om ansvar och påföljder för psykiskt störda lagöverträdare. Kommittén, som antog namnet Psykansvarskommittén, överlämnade i december 2001 betänkandet *Psykisk störning, brott och ansvar* (SOU 2002:3).

Som ett led i den fortsatta beredningen av frågan om straffansvar för psykiskt störda lagöverträdare beslutade chefen för Justitiedepartementet den 7 juli 2005 att ge en utredare i uppdrag att biträda departementet med en översyn av bestämmelserna om ingripanden mot psykiskt störda lagöverträdare i vissa fall. Enligt uppdraget skulle utredaren överväga lämpliga förändringar och lämna förslag till en ändrad reglering av ingripanden mot psykiskt störda lagöverträdare dels när gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning vid brottet men inte vid tidpunkten för domstolens prövning, dels när gärningsmannen döms till rättspsykiatrisk vård men ingripandet inte står i ett adekvat förhållande till brottets svårhet. Utredaren överlämnade i januari 2007 promemorian *Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare* (Ds 2007:5).

I detta lagstiftningsärende behandlar regeringen förslagen i departementspromemorian. En sammanfattning av promemorian och dess lagförslag finns i *bilaga 1* respektive *bilaga 2*.

Promemorian har remissbehandlats. En förteckning över remissinstanserna finns i *bilaga 3*. En sammanställning av remissyttrandena finns tillgänglig i Justitiedepartementet (dnr Ju2007/857/L5).

Lagrådet

Regeringen beslutade den 14 februari 2008 att inhämta Lagrådets yttrande över de lagförslag som finns i *bilaga 4*. Lagrådets yttrande finns i *bilaga 5*.

Lagrådet har godtagit förslagen och endast förordat ett par förtydliganden och i övrigt föreslagit ändringar av lagteknisk karaktär. Regeringen har i allt väsentligt beaktat Lagrådets synpunkter och återkommer till dem i avsnitt 5.2.

4 Gällande rätt och allmänna utgångspunkter

4.1 Strafflagstiftningen om psykiskt störda lagöverträdare

Gällande straffbestämmelser om psykiskt störda lagöverträdare

Den som har begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten anser att den tilltalade inte heller bör dömas till någon annan påföljd, ska denne vara fri från påföljd (30 kap. 6 § brottsbalken).

En förutsättning för att fängelseförbudet ska vara tillämpligt är att det finns ett orsakssamband mellan den allvarliga psykiska störningen och brottet. Om den tilltalade var allvarligt psykiskt störd när brottet begicks, torde det ofta vara uppenbart att brottet begåtts under påverkan av störningen, men kravet på orsakssamband kan inte anses uppfyllt om den psykiska störningen inte kan antas ha haft ett avgörande inflytande på den tilltalades handlingssätt (prop. 1990/91:58 s. 458, jfr NJA 2007 s. 180).

Vad som utgör en allvarlig psykisk störning anges inte närmare i lagstiftningen men diskuteras och exemplifieras i förarbetena till de ändringar i lagstiftningen om psykiatrisk tvångsvård och rättspsykiatrisk vård som trädde i kraft den 1 januari 1992 (a. prop. s. 86–87 och 452 ff.). Bedömningen av om en psykisk störning är allvarlig eller inte måste göras utifrån både störningens art och dess grad. En sammanvägning ska göras i varje enskilt fall av arten av störningen och de symtom och yttningar i övrigt som belyser graden av störningen. I förarbetena gavs följande exempel på vad som kan utgöra en allvarlig psykisk störning.

Till allvarlig psykisk störning bör i första hand räknas tillstånd av psykotisk karaktär, således tillstånd med störd realitetsvärdering och med symtom av typen vanföreställningar, hallucinationer och förvirring. Till följd av en hjärnskada kan vidare en psykisk funktionsnedsättning av allvarlig art (demens) med störd realitetsvärdering och bristande förmåga till orientering i tillvaron uppkomma.

Till allvarlig psykisk störning bör också räknas allvarliga depressioner med självmordstankar. Vidare bör dit föras svårartade personlighetsstörningar (karaktärsstörningar), exempelvis vissa invalidiserande neuroser och personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär.

Tvångsvård bör vidare kunna aktualiseras när en krisreaktion är sådan att påverkan på den psykiska funktionsnivån blir så uttalad att den är av psykotisk art.

Till allvarlig psykisk störning bör hänföras också alkoholpsykoserna, såsom delirium tremens, alkoholhallucinos och klara demenstillstånd. Detsamma gäller de psykosor som kan drabba narkotikamissbrukare. Även i andra situationer när en missbrukare har kommit in i ett allvarligt förvirringstillstånd och det är uppenbar fara för hans fysiska hälsa eller liv skall tvångsvård kunna tillämpas. I vissa fall kan vidare ett abstinensstillstånd vara så svårartat att det under en kortare tid måste betecknas som en allvarlig psykisk störning.

Rätten får överlämna den som har begått brott till rättspsykiatrisk vård om han eller hon vid domstillfället lider av en allvarlig psykisk störning och det med hänsyn till hans eller hennes psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat med intagning på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Något krav på orsakssamband mellan brottet och den psykiska störningen finns inte. Ett överlämnande till rättspsykiatrisk vård får inte ske om påföljden bedöms kunna stanna vid böter (31 kap. 3 § första stycket brottsbalken).

Under förutsättning att brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning och att det till följd av störningen finns risk för att den enskilde återfaller i brottslighet som är av allvarligt slag får rätten besluta

om särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV, 31 kap. 3 § andra stycket brottsbalken).

Rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning ska upphöra, om den som genomgår vården inte längre lider av en allvarlig psykisk störning eller om det inte längre med hänsyn till hans eller hennes psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat med intagning på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Det är chefsöverläkaren vid den enhet där patienten vårdas som beslutar om vårdens upphörande (12 § LRV).

Rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning ska upphöra när det inte längre finns risk för att patienten återfaller i brottslighet som är av allvarligt slag och det inte heller annars med hänsyn till patientens psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat med intagning på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Frågan om vården ska upphöra prövas av förvaltningsdomstol efter anmälan av chefsöverläkaren eller efter ansökan av patienten (16 § LRV).

Den som begått en gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning och inte får dömas till fängelse kan i stället dömas till övriga påföljder. Förutom rättspsykiatrisk vård är det sålunda möjligt att döma ut t.ex. skyddstillsyn och besluta om överlämnande till annan särskild vård (t.ex. överlämnande till vård enligt lagen [1988:870] om vård av missbrukare i vissa fall) men inte slutet ungdomsvård. En skyddstillsyn kan förenas med särskilda föreskrifter, t.ex. om psykiatrisk vård.

För lagöverträdare som är psykiskt störda men där fängelseförbud inte gäller kan den psykiska störningen ändå få betydelse, exempelvis i fråga om gärningens straffvärde. Om den tilltalade till följd av en psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande, ska detta särskilt beaktas såsom en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet (29 kap. 3 § första stycket 2 brottsbalken). En psykisk störning kan även få betydelse t.ex. vid bedömningen av om skäl för skyddstillsyn föreligger.

Även den som är intagen i en kriminalvårdsanstalt eller ett särskilt ungdomshem till följd av en dom på slutet ungdomsvård kan, liksom t.ex. den som är häktad, under vissa förutsättningar ges rättspsykiatrisk vård (4 § LRV). Som förutsättningar för sådan vård gäller, förutom att den enskilde lider av en allvarlig psykisk störning, att han eller hon med hänsyn till sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har behov av psykiatrisk vård som kan tillgodoses genom intagning på en sjukvårdsinrättning. Vidare krävs att den enskilde motsätter sig den psykiatriska vården eller att det till följd av personens psykiska tillstånd finns grundad anledning att anta att vården inte kan ges med hans eller hennes samtycke.

Det rättspsykiatriska underlaget

Bestämmelser om det rättspsykiatriska underlaget som krävs för att ett överlämnande till rättspsykiatrisk vård ska få ske finns i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning (LRPU). Rätten får besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma om det

finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård, varvid det särskilt ska anges i rättens beslut om undersökningen ska omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning. Beslut om sådan undersökning får även meddelas i syfte att kunna bedöma om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning (1 § LRPÜ).

Rätten får inte bestämma att någon ska överlämnas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning utan att en rättspsykiatrisk undersökning gjorts i målet (3 § första stycket LRPÜ). För det fall den misstänkte redan genomgår rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning är det tillräckligt med utlåtande i de avseenden som angetts ovan från den chefsöverläkare som är ansvarig för vården (3 § andra stycket LRPÜ).

För överlämnande till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning krävs antingen att en rättspsykiatrisk undersökning gjorts i målet eller att det inhämtats ett läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m., s.k. § 7-intyg. Ett sådant intyg ska då omfatta de medicinska förutsättningarna för att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning (4 § första stycket LRPÜ). Om den misstänkte redan vårdas enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård eller lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård, behöver rätten dock endast hämta in ett utlåtande om de medicinska förutsättningarna från den chefsöverläkare som är ansvarig för vården (4 § andra stycket LRPÜ).

Rätten får inhämta yttrande av Socialstyrelsen över sådana utredningar som nu beskrivits (12 § LRPÜ). Det är i sådana fall Socialstyrelsens råd för vissa rättsliga, sociala och medicinska frågor som avger yttrandet. Om det behövs, ska Socialstyrelsen låta komplettera utredningen.

Lagföring av allvarligt psykiskt störda lagöverträdare

Varje år utfärdas ungefär 1 800 § 7-intyg samt genomförs drygt 600 rättspsykiatriska undersökningar. I några procent av de rättspsykiatriska undersökningarna har bedömts att en allvarlig psykisk störning förelegat vid gärningstillfället men inte vid undersökningstillfället. Socialstyrelsens rättsliga råd har hörts i några av dessa fall och i flera av dem gjort en annan bedömning än den som gjordes i den rättspsykiatriska undersökningen.

Sedan mitten av 1990-talet har cirka 375 personer årligen överlämnats till rättspsykiatrisk vård. Beslut om särskild utskrivningsprövning har meddelats i ungefär 70 procent av fallen. Nationell psykiatrisamordning har uppskattat att ungefär 200 personer årligen, som lider av en allvarlig psykisk störning eller bedöms möjligen lida av en sådan störning, döms till skyddstillsyn (SOU 2006:91 s. 122).

Den påföljd som vanligen döms ut när domstolen funnit att en allvarlig psykisk störning förelegat vid gärningen men inte vid domstolens prövning är skyddstillsyn, oftast i förening med en föreskrift om psykiatrisk vård. Endast ett fåtal personer per år har förklarats vara fria från påföljd.

Regeringen har i propositionen Ny vårdform inom den psykiatriska tvångsvården (prop. 2007/08:70) föreslagit ändringar i lagstiftningen om rättspsykiatrisk vård.

Sådan vård ska, liksom psykiatrisk tvångsvård, kunna verkställas utanför sjukvårdsinrättningen, s.k. öppen rättspsykiatrisk vård. Rättspsykiatrisk vård ska liksom i dag inledas vid en sjukvårdsinrättning. Allmän förvaltningsdomstol ska därefter kunna besluta om öppen rättspsykiatrisk vård, varvid särskilda villkor som den dömde ska iaktta kan föreskrivas. I fråga om rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning ska förvaltningsdomstolen vid bedömningen av om öppen rättspsykiatrisk vård ska medges beakta bl.a. risken för att den dömde återfaller i brott. Om det är påkallat, t.ex. av att patientens psykiska tillstånd förändrats efter att öppen rättspsykiatrisk vård inletts, kan patienten åter tas in för sluten vård vid en sjukvårdsinrättning. Vid rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning kan återintagning för sluten vård även ske om det är påkallat på grund av risken för återfall i allvarlig brottslighet.

Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 september 2008.

Utländska förhållanden

Straffrättslig särreglering för psykiskt störda lagöverträdare torde finnas i alla rättsordningar. I allmänhet innebär detta att psykiskt störda lagöverträdare ska kunna ges nödvändig vård samt att störningen kan beaktas vid påföljdsval och straffmätning. I flertalet länder gäller dessutom ett krav på att lagöverträdaren ska vara tillräknelig för att straffrättsligt ansvar ska komma i fråga. I regel gäller att det för ansvar krävs att lagöverträdaren med hänsyn till sitt psykiska tillstånd kunnat råda över sin gärning. I vissa rättsordningar sker bedömningen enbart utifrån lagöverträdarens psykiska tillstånd vid gärningstillfället medan andra rättsordningar synes förutsätta ett orsakssamband mellan störningen och gärningen för att lagöverträdaren ska anses ha varit otillräknelig. Om en lagöverträdare inte uppfyller kravet på tillräknelighet, finns det ofta möjligheter att besluta om vård eller andra åtgärder i administrativ ordning.

Såväl i Danmark som i Norge gäller att den som inte är tillräknelig inte döms till straffrättsligt ansvar. I vissa fall är det möjligt för domstolen att i stället besluta om administrativa åtgärder.

Även den finska lagstiftningen innehåller ett krav på tillräknelighet som förutsättning för straffansvar. Om en domstol inte dömer till straff på grund av den tilltalades sinnestillstånd, ska domstolen normalt hänskjuta frågan om behovet av vård till annan myndighet som kan besluta om exempelvis tvångsvård.

4.2 Tidigare förslag

Frågan om straffansvaret för psykiskt störda lagöverträdare har under senare år behandlats av såväl Straffansvarsutredningen i betänkandet *Straffansvarets gränser* (SOU 1996:185) som Psykansvarskommittén i betänkandet *Psykisk störning, brott och ansvar* (SOU 2002:3). Vidare har

Nationell psykiatrisamordning lämnat förslag i delbetänkandet *Vård och stöd till psykiskt störda lagöverträdare* (SOU 2006:91) och i slutbetänkandet *Ambition och ansvar* (SOU 2006:100) som berör rättspsykiatrisk vård som påföljd m.m.

Både Straffansvarsutredningen och Psykansvarskommittén föreslog att tillräknelighet ska införas i svensk rätt som en förutsättning för straffansvar. Straffansvarsutredningens förslag innebar en principmodell för en framtida reglering, vilken Psykansvarskommittén vidareutvecklade.

En gärning ska enligt Psykansvarskommitténs förslag inte medföra ansvar för den som till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demens-tillstånd saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Ett undantag ska gälla om gärningsman- nen genom rus eller på annat liknande sätt själv vållat sin bristande för- måga.

Psykansvarskommitténs förslag innebar att för den som uppfyller kra- vet på tillräknelighet vid gärningstillfället, däribland vissa av dem som med dagens reglering är att anse som allvarligt psykiskt störda, ska de allmänna reglerna om påföljd gälla. Ett eventuellt vårdbehov ska tillgo- doses under verkställigheten av exempelvis ett fängelsestraff. Rättspsy- kiatrisk vård som påföljd, och även fängelseförbudet, ska därmed avskaf- fas. Den som inte bedöms vara tillräknelig ska inte få dömas till straffan- svar men ska kunna få ett eventuellt vårdbehov tillgodosett enligt den allmänna vårdlagstiftningen. En sådan person ska dock kunna dömas till s.k. samhällsskyddsåtgärder förutsatt att det rör sig om allvarligare brottslighet och det finns en påtaglig återfallsrisk. Även psykiskt störda lagöverträdare som bedöms vara tillräkneliga ska kunna dömas till sam- hållsskyddsåtgärder, om intresset av samhällsskydd inte tillräckligt kan tillgodoses vid straffmätningen. Samhällsskyddsåtgärderna ska inte vara tidsbestämda. Med samhällsskydd avses i korthet att förhindra återfall i brott.

Bland Psykansvarskommitténs övriga förslag kan nämnas att gärningar som begåtts av den som bedöms ha varit otillräknelig vid gärningstillfäl- let ska jämföras med brott i fråga om t.ex. skadestånd, förverkande och utvisning. Vidare föreslogs att en särskild verkställighetsform av fängelse i Statens institutionsstyrelsens regi ska införas för vissa tilltalade med psykiska funktionshinder, s.k. slutet boende.

Nationell psykiatrisamordning har bl.a. föreslagit att vissa tilltalade med psykiska funktionshinder ska kunna dömas till rättspsykiatrisk vård, som bör verkställas vid små enheter inom den rättspsykiatriska vården. Det förslaget avser väsentligen samma kategori som enligt Psykansvar- kommitténs förslag ska kunna verkställa ett fängelsestraff i ett slutet boende men innebär att domstolen har att ta ställning till frågan om det finns förutsättningar för sådan vård vid påföljdsvalet. Nationell psykiatri- samordning har även föreslagit att rätten alltid ska överväga ett förord- nande om läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personut- redning i brottmål, m.m. vid brott mot person där ett frihetsberövande om ett år eller mer övervägs.

Regeringens bedömning: En begränsad reform av påföljdsregleringen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare bör genomföras. Reformen bör syfta till att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen och därigenom skapa större utrymme för proportionalitetsbedömningar i vissa fall samtidigt som den enskildes behov av vård ska beaktas.

Promemorians bedömning: I promemorian har bedömts att det finns behov av en genomgripande reform av straffansvaret för psykiskt störda lagöverträdare och att detta reformbehov delvis, som ett första steg, kan tillgodoses genom mindre ändringar inom ramen för dagens system. Enligt promemorian finns det skäl att överväga ytterligare ändringar i ett senare skede.

Remissinstanserna: Remissutfallet i fråga om huruvida en begränsad reform bör genomföras har varit blandat. En sådan reform har tillstyrkt eller lämnats utan erinran av t.ex. *Svea hovrätt, Stockholms tingsrätt, Ångermanlands tingsrätt, Länsrätten i Södermanlands län, Åklagarmyndigheten, Rikspolisstyrelsen, Rättsmedicinalverket, Socialstyrelsen, Statens institutionsstyrelse, Västra Götalands läns landsting, Dalarnas läns landsting, Riksförbundet för Social och Mental Hälsa* och *Sveriges Psykologförbund*. Några av dessa remissinstanser har emellertid samtidigt ställt sig positiva till en större reform motsvarande den som Psykansvarskommittén föreslagit. Vidare har t.ex. *Kriminalvården, Medicinska fakulteten vid Umeå universitet* och *Sveriges läkarförbund* tillstyrkt eller förklarat sig inte ha erinringar mot en begränsad reform som ett första steg mot mera genomgripande förändringar. *Justitiekanslern* har avstyrkt en begränsad reform om det finns planer på att genomföra Psykansvarskommitténs förslag men har i annat fall ansett att förslagen huvudsakligen kan läggas till grund för lagstiftning. Som skäl har Justitiekanslern anfört att det är angeläget att viktigare förändringar av sådana centrala bestämmelser som det är fråga om inte består enbart under en kortare tid. Andra remissinstanser, t.ex. *Riksdagens ombudsmän, Hovrätten över Skåne och Blekinge, Helsingborgs tingsrätt, Lunds tingsrätt, Kammarrätten i Stockholm, Kammarrätten i Jönköping, Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet, Södermanlands läns landsting, Skåne läns landsting, Sveriges advokatsamfund, Sveriges domareförbund, Svenska Läkaresällskapet, Svenska Psykiatriska Föreningen* och *Schizofreniförbundet*, har däremot avstyrkt en begränsad reform. Flera har hänvisat till att Psykansvarskommitténs förslag bör genomföras i stället eftersom det förslaget bättre tillgodoser det reformbehov som finns och eftersom frågan om hur psykiskt störda lagöverträdare ska bedömas i straffrättsligt hänseende är så komplex att det är olämpligt att genomföra en begränsad reform. Även *Länsrätten i Vänersborg* och *Brottsförebyggande rådet* har förordat att reformbehovet hanteras i en mer heltäckande reform. I sak har som skäl för att avstyrka en begränsad reform anförts bl.a. att den föreslagna ordningen bygger på inbördes motstridiga principer och skapar nya gränsdragningsvårigheter. Vissa remissinstanser har uttryckt farhågor om att en begränsad reform kommer att innebära att nödvändiga förändringar i övrigt inte kommer till stånd eller inte blir av inom över-

skådlig tid. Vidare har det framförts att det inte synes vara lämpligt med förändringar i påföljdssystemet utan att samtidigt se till hur den rättspsykiatriska vården kan och bör förändras i framtiden. Slutligen har ifrågasatts om det är tillräckligt angeläget att genomföra en begränsad reform med hänsyn till att förändringarna i praktiken kommer att beröra ytterst få lagöverträdare.

Skälen för regeringens bedömning

Behovet av en reform

Utgångspunkten för den nuvarande lagstiftningen synes ha varit att säkerställa att allvarligt psykiskt störda personer som begår brott ska ges den vård och behandling som med hänsyn till omständigheterna är bäst lämpad som reaktion på den brottsliga handlingen. De straffrättsliga principerna, främst skuldprincipen – att endast den som vid gärningstillfället kunde råda över sin gärning får fällas till ansvar och bestraffas – och principen om proportionalitet vid påföljdsbestämningen, har fått stå tillbaka. Systemet har också kritiserats som oförenligt med dessa principer.

Två utredningar har ansett att reformbehovet på området är stort och föreslagit en övergång till ett system som i huvudsak innebär att tillräknelighet ska gälla som förutsättning för straffansvar och att de allmänna reglerna om påföljdsbestämning i princip ska gälla för psykiskt störda lagöverträdare som är tillräkneliga. Detta reformbehov har bekräftats och inriktningen på den framtida regleringen välkomnats av de flesta remissinstanserna vid remissbehandlingen av Psykansvarskommitténs överväganden.

Regeringen ansluter sig till den breda enighet som råder om att det finns ett behov av att genomgripande reformera regleringen om allvarligt psykiskt störda personer som begår brott. Regeringen bedömer emellertid att flera av de frågor som Psykansvarskommittén behandlat kräver fortsatta överväganden eller måste få sin lösning över en längre tidsperiod. Exempel på sådana frågor är den rättspsykiatriska vårdens finansiering, ansvaret för vården av dömda och tillsyn och statlig styrning i dessa delar. Vidare förutsätter reformen ytterligare överväganden i frågan om gränsen mellan kriminalvård och rättspsykiatrisk vård samt mellan den rättspsykiatriska vården och den psykiatriska tvångsvården, inte minst vad gäller åtgärder motiverade av samhällsskydd. I detta ligger också att den enskildes rätt till hälsa ska beaktas.

Regeringen anser mot denna bakgrund att det för närvarande inte finns förutsättningar att genomföra en reform av den omfattning och inriktning som Psykansvarskommittén föreslagit.

En begränsad reform

De förslag som lämnats i promemorian syftar till att skapa en mer praktiskt hållbar reglering för vissa situationer som i dag skapar svårigheter i

systemet. Förslagen har utformats med utgångspunkt i att dessa inte ska försvåra ett framtida genomförande av en större reform.

Det finns enligt regeringens mening skäl att nu överväga och genomföra en begränsad reform med den inriktning som föreslagits i promemorian. De förslag som lämnats syftar till att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen när en gärning begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning och innebär därigenom att det skapas större utrymme för proportionalitetsbedömningar i vissa fall. Den nuvarande regleringen innebär t.ex. att den som vid gärningstillfället varit allvarligt psykiskt störd inte kan ådömas någon påföljd, om störningen avklingat före domstolens prövning och någon annan påföljd inte heller kan komma ifråga. Detta kan, särskilt när det är fråga om allvarliga brott och tillfälliga psykiskt avvikande tillstånd, ibland rusutlösta, leda till otillfredsställande resultat vid påföljdsbestämningen. Förslagen i promemorian innebär dessutom att hänsyn fortsatt tas till vilket behov av vård den tilltalade bedöms ha.

Flera remissinstanser, bl.a. *Hovrätten över Skåne och Blekinge*, *Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet* och *Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet*, har påpekat att förslagen i promemorian inte tar sikte på det fallet att den straffrättsliga reaktionen riskerar att bli betydligt mer ingripande när påföljden bestäms till rättspsykiatrisk vård för ett mindre allvarligt brott än den skulle ha blivit om allmänna påföljdsregler skulle ha tillämpats. Förändringar i detta avseende förutsätter dock att det är möjligt att erbjuda adekvat vård även efter avslutad straffverkställighet. I enlighet med regeringens bedömning ovan kräver denna fråga fortsatta överväganden. Detta förhållande kan därför inte utgöra skäl att nu avstå från andra förändringar i en begränsad reform.

Regeringen återkommer i avsnitt 5 till vilka av promemorieförslagen som bör genomföras och hur de närmare bör utformas. De förslag som regeringen där lägger fram innebär att de remissynpunkter som förts fram om gränsdragningssvårigheter måste anses tillgodosedda. Dessa synpunkter hindrar därmed inte heller en begränsad reform.

När det sedan gäller i vilken omfattning det kan antas förekomma att en tilltalad varit allvarligt psykiskt störd när brottet begåtts men inte vid tidpunkten för domstolens prövning har i promemorian lämnats en redovisning av detta. Vidare har redovisats uppgifter om genomsnittliga vårdtider vid rättspsykiatrisk vård samt de kortaste och längsta vårdtiderna för olika slags brott. Som bl.a. *Svenska Läkaresällskapet* påpekat avser denna redovisning endast patienter som skrivits ut under observationstiden. Slutsatsen enligt promemorian är att det inte finns något statistiskt material som ger ett tillräckligt underlag för att kunna ta ställning till i vilken omfattning vårdbehovet och vårdtiden inte uppfyller kravet på ett tillräckligt ingripande påföljd. I promemorian har vidare gjorts bedömningen att de föreslagna ändringarna kan antas komma att innebära att fängelse döms ut i ett tiotal fall per år där den påföljden i dag är utesluten. Vissa remissinstanser har mot bakgrund av denna redovisning och slutsats framhållit att det praktiska behovet av en begränsad reform är litet. Enligt regeringens uppfattning är emellertid inte omfattningen som sådan avgörande. I stället är det väsentliga att den nuvarande lagstiftningen är utformad så att den i vissa fall leder till otillfredsställande resultat och behöver reformeras i en riktning som motverkar sådana resultat.

Slutligen är det som *Justitiekanslern* framhållit angeläget att viktigare förändringar av sådana centrala bestämmelser i påföljdssystemet som nu är i fråga inte enbart består under en kort tid intill dess att systemet i sin helhet undergår en större reform. Även om reformarbetet ska fortskrida kan det dock väntas dröja flera år innan en reform kan träda i kraft. Förslagen i promemorian försvårar inte heller ett fortsatt reformarbete.

Regeringen anser följaktligen att en begränsad reform av påföljdsregleringen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare bör genomföras. Reformen bör syfta till att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen och därigenom skapa större utrymme för proportionalitetsbedömningar i vissa fall samtidigt som den enskildes behov av vård ska beaktas.

5 Ansvar för psykiskt störda lagöverträdare

5.1 Möjligheten att döma allvarligt psykiskt störda lagöverträdare till fängelse

Regeringens bedömning: Det finns inte något hinder mot att införa en ordning som gör det möjligt att döma till fängelse för brott som har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning förutsatt att de mest psykiskt störda lagöverträdarna inte omfattas.

Promemorians bedömning överensstämmer med regeringens bedömning.

Remissinstanserna: De flesta remissinstanserna har instämt i eller inte haft någon erinran mot bedömningen. Några, *Svea hovrätt*, *Hovrätten över Skåne och Blekinge* och *Schizofreniförbundet*, har därvid förutsatt att de tilltalade undantas som inte skulle ha bedömts vara straffrättsligt ansvariga enligt Psykansvarskommitténs förslag. Hovrätten över Skåne och Blekinge har vidare framfört att det, vid en möjlighet att döma allvarligt psykiskt störda lagöverträdare till fängelse, finns anledning till en översyn av verkställighetsreglerna. *Länsrätten i Södermanlands län* har lämnat promemorians bedömning utan erinran förutsatt att vårdaspekten tillåts väga tyngst vid utformningen av ett nytt system. *Sveriges Psykologförbund* har anfört liknande synpunkter. *Sveriges läkarförbund* har betonat att vårdbehovet verkligen måste kunna tillgodoses adekvat inom ramen för fängelsestraffet. Däremot har *Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* påpekat att det i promemorian aldrig klargörs på vilka grunder den föreslagna huvudregeln, att allvarligt psykiskt störda brottslingar inte får dömas till fängelse, vilar. *Länsrätten i Vänersborg* och ytterligare några remissinstanser har ansett att det är principiellt tveksamt att döma psykiskt störda personer till fängelse.

Skälen för regeringens bedömning: Fängelseförbudet innebär ett absolut förbud mot att döma den som begått en brottslig gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning till fängelse. Enligt förslaget i promemorian ska fängelseförbudet ändras till en presumtion för att annan påföljd än fängelse bör väljas utom för de mest psykiskt störda lagöver-

trädarna. En första fråga för regeringen att ta ställning till är om det finns förutsättningar för att frånga fängelseförbudet.

Fängelseförbudet har styrts främst av individualpreventiva överväganden, framför allt den tilltalades behov av vård. Det går därför inte att dra slutsatsen att dagens avgränsning av begreppet allvarlig psykisk störning syftar till att definiera den grupp av personer som inte ska kunna anses bära ett straffrättsligt ansvar i och för sig. Den grupp som omfattas av fängelseförbudet har också kommit att bli betydligt vidare än vad som sannolikt hade följt av en tillräknelighetsreglering. Det är för övrigt förutsatt även i Psykansvarskommitténs förslag att det är principiellt möjligt att döma den som är allvarligt psykiskt störd till fängelse under vissa förutsättningar. Kommitténs förslag innebär att av dem som i dag omfattas av fängelseförbudet ska endast de som saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt undantas från straffansvar medan de övriga ska kunna dömas till ansvar enligt de allmänna reglerna för påföljdsbestämning. Lagstiftning med motsvarande innebörd torde finnas i större delen av världen.

Enligt regeringens mening kan det alltså inte anses föreligga någon överensstämmelse mellan dagens fängelseförbud och sådana förhållanden som med en tillräknelighetsreglering skulle medföra ansvarsfrihet på grund av otillräknelighet. Denna bedömning har också gjorts i promemorian och godtagits av de flesta remissinstanserna. Det föreligger följaktligen inte med anledning av det nu diskuterade något hinder mot att inskränka fängelseförbudet. Hänsynen till vårdaspekterna kan inte heller anses innebära att det föreligger något hinder mot att göra det möjligt att döma till fängelse i fall där brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. En fängelsemöjlighet förutsätter dock – som också föreslagits i promemorian och som vissa remissinstanser framhållit – att det ställs upp begränsningar som innebär att fängelse i vissa fall överhuvudtaget inte kan komma i fråga, nämligen för den kategori som utgörs av de mest psykiskt störda lagöverträdarna. Detta motiveras även av humanistiska skäl. Som några remissinstanser påpekat är det också viktigt att vårdaspekten fortsatt beaktas. Detta intresse kan tillgodoses genom dagens system för att tillhandahålla vård åt den som verkställer ett fängelsestraff och därutöver genom att en fängelsemöjlighet utformas så att den i första hand avser situationer där vårdbehovet är begränsat.

Sammanfattningsvis gör regeringen bedömningen att det inte finns något hinder mot att införa en ordning som gör det möjligt att döma till fängelse för brott som har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning förutsatt att de mest psykiskt störda lagöverträdarna inte omfattas.

5.2 Fängelseförbudet ändras till en presumtion mot fängelse

Regeringens förslag: Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Fängelse får dömas ut endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska det beaktas

om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt.

Promemorians förslag överensstämmer i stort med regeringens förslag. I promemorians förslag till lagtext har angetts att det i första hand ska väljas en påföljd som tillgodoser den tilltalades behov av vård. I lagtexten har vidare angetts att hänsyn ska tas till brottets straffvärde och övriga omständigheter vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl för fängelse.

Remissinstanserna: Flera remissinstanser, däribland *Svea hovrätt*, *Stockholms tingsrätt*, *Ångermanlands tingsrätt*, *Länsrätten i Södermanlands län*, *Domstolsverket*, *Kriminalvården*, *Rättsmedicinalverket* och *Barnombudsmannen*, har tillstyrkt eller inte haft någon erinran mot förslaget. *Åklagarmyndigheten*, som också tillstyrkt förslaget, har önskat en definition av begreppet synnerliga skäl. Vidare har *Åklagarmyndigheten* ifrågasatt lämpligheten av att som i promemorian ange att ett straffvärde understigande fyra års fängelse aldrig kan medföra att fängelse döms ut. *Helsingborgs tingsrätt* har ifrågasatt om inte en särskild reglering av självförvållade tillstånd bör gälla den som begått en gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning men inte saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* har framfört att påföljden alltid bör bestämmas till fängelse vid självförvållade tillstånd, om straffmättningsvärdet är tillräckligt högt eller det annars finns skäl för det. Hovrätten har vidare ansett att den föreslagna regleringen är snårig och lämnar ett alltför stort utrymme åt domstolen att i det enskilda fallet avgöra om presumptionen mot fängelse ska brytas, vilket kan leda till bristande enhetlighet i tillämpningen. Bl.a. har hovrätten diskuterat hur de faktorer som i promemorian räknas upp som relevanta för bedömningen av synnerliga skäl ska förstås och tillämpas. *Lunds tingsrätt* har framfört liknande synpunkter. Tingsrätten har dessutom, för det fall en begränsad reform genomförs, förespråkade bl.a. att fängelseförbudet helt tas bort om det inte finns något vårdbehov vid tiden för lagföring samt att ett alternativt fängelsestraff alltid ska sättas ut vid överlämnande till vård och att den dömd ska överföras till kriminalvårdsanstalt om vårdbehovet upphör innan villkorlig frigivning ska ske. *Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* har anfört att förslaget inte vilar på en homogen grund, vilket bidrar till att göra påföljdssystemet ännu mera kasuistiskt detaljreglerat och samtidigt inkonsekvent och ogripbart. Fakultetsnämnden har vidare ifrågasatt om inte vårdbehovet ska ha lika stor relevans som eller större relevans än ett högt straffvärde. Några ytterligare remissinstanser har pekat på svårigheter vid domstolarnas bedömning, eftersom förslaget inte ger tillräcklig vägledning för om fängelse eller annan påföljd ska väljas. *Södermanlands läns landsting* har anfört att begreppet allvarlig psykisk störning bör ses över och avgränsas, vilket skulle kunna leda till att personkretsen som kan dömas till rättspsykiatrisk vård begränsas. – *Justitiekanslern* har påpekat att det av promemorians resonemang, men inte av den föreslagna lagtexten, framgår att möjligheten att välja fängelse som

påföljd huvudsakligen ska vara förbehållen de fall då gärningsmannen vid domstillfället har ett ringa eller obefintligt vårdbehov samtidigt som det anges att vårdbehovet enbart är en, låt vara viktig, omständighet bland flera av betydelse för påföljdsvalet. *Kriminalvården* har bl.a. framhållit vikten av att den s.k. normaliseringsprincipen – att de som är intagna i anstalt i princip ska ha samma rättigheter och möjligheter till t.ex. sjukvård som andra medborgare har – fungerar i praktiken. Också *Socialstyrelsen* m.fl. har pekat på vikten av att ett vårdbehov blir tillgodosett oavsett om påföljden blir fängelse eller rättspsykiatrisk vård. *Barnombudsmannen* har efterlyst att frågan om allvarligt psykiskt störda lagöverträdare under 18 år belyses.

Skälen för regeringens förslag

Fängelseförbudet ersätts med en presumtion mot fängelse

I promemorian har övervägts ett antal tänkbara alternativ som skulle leda till att psykiskt störda personer som begått brott kan mötas av en reaktion som tillgodoser kravet på tillräckligt ingripande åtgärder med hänsyn till det begångna brottet. Flertalet av alternativen har enligt promemorian emellertid också konsekvenser som kan vara svåra att förena med de skäl som ligger bakom den nuvarande ordningen. Enligt promemorian är därför det alternativ som går ut på att ersätta det nuvarande fängelseförbudet med en presumtion för annan påföljd än fängelse att föredra. Detta alternativ innebär alltså att annan påföljd än fängelse i första hand bör väljas men att en möjlighet öppnas att döma till fängelse.

Endast ett fåtal av remissinstanserna har uttryckligen uttalat sig i fråga om de alternativ till lagstiftning som redovisats i promemorian.

Också regeringen kan godta slutsatsen i promemorian om vilket alternativ av de där redovisade som bör ha företräde. Detta alternativ tillgodoser inte endast kravet på tillräckligt straffrättsligt ingripande vid allvarliga brott utan bygger också vidare på andra utgångspunkter i påföljdssystemet såsom att det finns en allmän presumtion mot att välja fängelse som påföljd, som inte minst gör sig gällande i dag vid val av påföljd för psykiskt störda personer när fängelseförbud inte föreligger. Vidare tillgodoser detta alternativ, som närmare utvecklas nedan, att det vid påföljdsbestämningen finns möjlighet att ta hänsyn till ett vårdbehov hos den enskilde och därmed också till intresset av att motverka återfall i brott. Regeringen delar därför inte uppfattningen hos *Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* att även en begränsad inskränkning av fängelseförbudet kan komma i konflikt med intresset att beakta den tilltalades behov av vård.

I fråga om den närmare utformningen av presumtionen mot fängelse har i promemorian föreslagits att domstolen i första hand ska döma till en påföljd som tillgodoser den tilltalades behov av vård. Enligt promemorian ska det vidare krävas synnerliga skäl för att fängelse ska komma i fråga.

Regeringen anser för sin del, vilket *Lagrådet* också godtagit, att den föreslagna första delen av presumtionen bör anges uttryckligen i lagtext-

ten men att den med fördel kan utformas så att rätten i första hand ska välja en annan påföljd än fängelse. Vid valet av påföljd är det självfallet så att det bör fästas särskilt avseende vid om den tilltalade vid domstillsfallet har behov av vård för sin störning, inte minst för att hans eller hennes rätt till hälsa ska kunna tillgodoses. Att den tilltalade får ett eventuellt vårdbehov tillgodosett ligger i både den enskildes intresse och samhällets intresse.

När det sedan gäller det föreslagna kravet på att det ska föreligga synnerliga skäl för att fängelse ska väljas har detta tillstyrkts eller inte ifrågasatts i sig av remissinstanserna. Av de remissinstanser som uttalat sig i denna del har t.ex. *Aklagarmyndigheten* instämt i att rekvisiten för att fängelse ska kunna dömas ut bör innefatta synnerliga skäl. Också regeringen ansluter sig till bedömningen att ett sådant krav är lämpligt. För att frångå huvudregeln att annan påföljd än fängelse ska väljas när den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning bör det nämligen ställas betydligt högre krav än vad som annars gäller för att döma till fängelse. Ett krav på synnerliga skäl innebär att bedömningen av om sådana skäl finns ska präglas av restriktivitet. Det innebär också att en helhetsbedömning av samtliga relevanta omständigheter i det enskilda fallet ska göras. Regeringen föreslår alltså att synnerliga skäl ska krävas för presumtionsgenombrott.

Domstolen har därmed att pröva i första hand om en annan påföljd än fängelse bör komma i fråga. Endast om det finns synnerliga skäl ska fängelse väljas. *Lagrådet* har ansett att det vore värdefullt om förutsättningarna för att döma till annan påföljd än fängelse utvecklas närmare. Regeringen vill med anledning av det framhålla att några förändringar inte föreslås i fråga om valet av andra påföljder än fängelse. Domstolen har därmed även i fortsättningen att tillämpa de bestämmelser som styr valet av dessa påföljder. Ett överlämnande till rättspsykiatrisk vård kan tillgodose den dömdes vårdbehov. Genom möjligheten att förena vården med särskild utskrivningsprövning kan också behovet av samhällsskydd beaktas. Om den tilltalade saknar behov av rättspsykiatrisk vård, kan en icke frihetsberövande påföljd komma i fråga. Det kan också vara tillräckligt i en situation där förutsättningarna för rättspsykiatrisk vård i och för sig är uppfyllda. En skyddstillsyn kan förenas med en föreskrift om t.ex. vård. Påföljden villkorlig dom kan användas t.ex. om den tilltalades vårdbehov redan tillgodoses inom ramen för psykiatri. När det gäller föreskrift om samhällstjänst eller behandlingsplan kommer det med införandet av fängelsemöjligheten att finnas möjlighet att i vissa fall meddela en sådan för lagöverträdare som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Huruvida det bör ske i det enskilda fallet får bedömas genom en prövning av om förutsättningarna för en sådan föreskrift är uppfyllda i det särskilda fallet. Utöver det nu nämnda kan det komma i fråga att besluta om överlämnande till vård t.ex. enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall. Även böter kan dömas ut.

Regeringen föreslår sammanfattningsvis att den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning i första hand ska dömas till en annan påföljd än fängelse. Vidare föreslås att fängelse får dömas ut endast om det finns synnerliga skäl.

I promemorian har som omständigheter som ska tillmätas betydelse vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl att döma till fängelse särskilt diskuterats straffvärde, vårdbehov, självförvållade tillstånd, den psykiska störningens grad och samband med brottsligheten och återfall i brott. Enligt promemorian ska en sammanvägning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätning och påföljdsval göras. I promemorian har föreslagits att det i lagtexten föreskrivs att fängelse får dömas ut om det med hänsyn till brottets straffvärde och övriga omständigheter finns synnerliga skäl för det.

Några remissinstanser, däribland *Hovrätten över Skåne och Blekinge* och *Lunds tingsrätt*, har framfört att den föreslagna regleringen är svårillämpad och lägger ett alltför stort ansvar på domstolen när det gäller att avgöra om synnerliga skäl föreligger.

Regeringen anser för sin del att förslaget i promemorian i huvudsak kan läggas till grund för lagstiftning förutsatt att – och med anledning av remissynpunkterna – vissa förtydliganden görs i lagtexten och i övrigt i fråga om de omständigheter som kan tala för respektive mot fängelse och hur sammanvägningen av omständigheterna närmare bör göras.

Inledningsvis vill regeringen påminna om det ovan fastslagna syftet med den reform som nu ska göras. Där har framhållits att flexibiliteten ska öka vid påföljdsbestämningen och att det därigenom ska skapas större utrymme för proportionalitetsbedömningar i vissa fall. Samtidigt har betonats att den enskildes behov av vård ska beaktas. Det nu nämnda är centralt när det gäller i vilka fall presumptionen mot fängelse bör kunna brytas.

En möjlighet att välja fängelse som påföljd när gärningen begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning bör gälla situationer när det straffrättsliga ingripandet annars skulle i betydande mån understiga vad som är motiverat av gärningens allvar. Den nuvarande ordningen kan nämligen leda till otillfredsställande resultat vid allvarlig brottslighet i de fall då vårdbehovet är begränsat. Straffvärdet är också rent allmänt en viktig faktor i valet mellan fängelse och andra påföljder. När brottsligheten är av mindre allvarligt slag innebär däremot många gånger överlämnande till rättspsykiatrisk vård, men också icke frihetsberövande påföljder, en adekvat reaktion på brottet.

Straffvärdet är följaktligen en omständighet som ska vara av central betydelse och därmed tillmätas betydande vikt vid bedömningen. Det ska vidare vara en förutsättning att möjligheten att välja fängelse avser brott med ett högt straffvärde. Detta ska komma till uttryck i lagtexten.

För att frågan om att bryta presumptionen mot fängelse ska aktualiseras ska därför domstolen ta ställning till brottets straffvärde. I likhet med vad som angetts i promemorian anser regeringen inte att det är lämpligt att i lagtexten ange en särskild, bestämd gräns under vilken det inte bör förekomma att bryta presumptionen. I promemorian har i stället angetts att fråga om att döma till fängelse inte bör aktualiseras om straffvärdet understiger fyra år. Även regeringen anser att det är lämpligast att ange ett riktvärde. Vad gäller det föreslagna riktvärdet på fyra år har remissinstanserna inte framfört några särskilda synpunkter på det. I sammanhanget ska nämnas att det i promemorian föreslagits – och av regeringen i

avsnitt 5.4 föreslås – en ny reglering om hur en allvarlig psykisk störning ska beaktas som förmildrande vid bedömningen av gärningars straffvärde. Också regeringen anser att ett riktvärde om fyra år är väl avvägt, särskilt i kombination med en ny reglering om allvarlig psykisk störning som förmildrande omständighet. Riktvärdet fångar upp sådan allvarligare brottslighet som bör träffas av de nya reglerna samtidigt som det utesluter mindre allvarlig brottslighet.

En särskild fråga är, som några remissinstanser uppmärksammat, om riktvärdet fyra år alltid bör utesluta fängelse som påföljd om straffvärdet är lägre. I denna fråga vill regeringen anföra följande. Ett riktvärde är i sig ett värde som inte kan anses vara absolut. Som beskrivs mer i det följande ska vidare en helhetsbedömning av samtliga omständigheter relevanta för straffmätning och påföljdsval göras i det enskilda fallet för att avgöra om fängelse ska komma i fråga. Detta innebär att riktvärdet fyra år ger en anvisning om att fängelse som huvudregel inte ska aktualiseras om straffvärdet är lägre. Att straffvärdet är av underordnad betydelse i en situation där den tilltalade själv vållat sitt tillstånd framgår nedan.

En annan omständighet som enligt regeringen ska vara av central betydelse och därmed tillmätas betydande vikt vid bedömningen är den tilltalades behov av psykiatrisk vård. Regeringen har ovan föreslagit att vid valet av påföljd ska i första hand väljas en annan påföljd än fängelse. Vidare har tidigare angetts att fängelsemöjligheten i första hand ska avse situationer där vårdbehovet är begränsat. Detta för att ytterligare säkerställa att tillfredsställande vård kan ges den som verkställer ett fängelsestraff i enlighet med det system som gäller i dag. Regeringen anser därför att presumtionsgenombrott som huvudregel ska komma i fråga när den tilltalade saknar eller har ett endast begränsat behov av psykiatrisk vård. Denna omständighet ska anges i lagtexten. Det kan till exempel gälla situationer när gärningen begåtts under påverkan av ett hastigt övergående psykotiskt tillstånd och där inget vårdbehov föreligger vid domstillfället. Omvänt bör ett vårdbehov som är mer än begränsat vara en omständighet som, oavsett att straffvärdet uppgår till minst fyra år, talar emot att påföljden bestäms till fängelse.

Som några remissinstanser pekat på kan det vara svårt att närmare fastställa omfattningen av vårdbehovet vid domstillfället. Domstolen bör utgå ifrån att vårdbehovet är av mer än begränsad omfattning, om det inte framkommer något som talar i motsatt riktning. Det avgörande är om det vid domstillfället kan bedömas att den tilltalade saknar behov av psykiatrisk vård, t.ex. därför att en allvarlig psykisk störning inte längre föreligger då, eller att behovet av sådan vård är begränsat med hänsyn till den tilltalades förhållanden vid det tillfället. Domstolens underlag för denna bedömning kan utgöras av en rättspsykiatrisk utredning och domstolen kan dessutom vid behov höra den undersökande läkaren som sakkunnig.

För att presumtionsgenombrott ska komma i fråga ska sålunda i princip krävas dels att brottets straffvärde är fyra år eller mer, dels att den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård. Regeringen redogör nedan för vilka andra omständigheter som bör tillmätas vikt vid bedömningen av om synnerliga skäl föreligger och utvecklar detta ytterligare i författningskommentaren.

En omständighet som enligt promemorian kan tala för fängelse, oberoende av brottets straffvärde, är om den tilltalade i anslutning till brottet

själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt. Regeringen delar uppfattningen att denna omständighet ska beaktas i prövningen av om det föreligger synnerliga skäl för fängelse. Regeringen anser också att omständigheten ska tala för fängelse oberoende av straffvärdet. Den ska därmed tillmätas betydande vikt vid bedömningen av om synnerliga skäl föreligger. Denna omständighet ska därför anges i lagtexten. Vad som närmare ska förstås med att tillståndet varit självförvållat behandlas i avsnitt 5.3.

En annan omständighet som bör tillmätas vikt är vilken inverkan den allvarliga psykiska störningen haft på den tilltalades brottsliga handlande, utöver det hänsynstagande till störningen som skett vid bedömningen av straffvärdet. I avsnitt 5.3 föreslår regeringen att en tilltalad som på grund av en allvarlig psykisk störning saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt inte ska kunna dömas till fängelse. I linje med det förslaget kan även i bedömningen av om fängelse ska väljas det vara av betydelse i hur hög grad störningen haft inverkan på den tilltalades handlande. Om den tilltalade visserligen inte omfattas av det absoluta fängelseförbud som föreslås nedan, men det ändå kan bedömas att han eller hon ligger nära det tillståndet, bör det tala mot fängelse. När störningens påverkan på den tilltalades handlande framstår som relativt svagt, är detta en omständighet som kan tala för att välja fängelse som påföljd.

Ytterligare en omständighet som bör vägas in i bedömningen är om det är fråga om återfall i brott. I allmänhet gäller nämligen att återfall i brott kan utgöra en omständighet som talar för fängelse som påföljd.

Hänsyn bör vidare också tas, som *Hovrätten över Skåne och Blekinge* har varit inne på, till andra omständigheter som är av betydelse för straffmätningen och påföljdsvalet. Det gäller exempelvis de s.k. billighetshänsynen – som innebär att vissa omständigheter hänförliga till den tilltalades person eller handlande efter gärningen ska beaktas i mildrande riktning – och den tilltalades ungdom.

Sålunda ska en helhetsbedömning göras av de omständigheter regeringen lyft fram och av övriga omständigheter som är relevanta för straffmätning och påföljdsval. Regeringen föreslår följaktligen att det vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl för fängelse ska beaktas om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt. Med dessa avgränsningar anser regeringen att regleringen av förutsättningarna för att döma till fängelse är utformad på ett tillräckligt tydligt sätt.

5.3 De mest psykiskt störda lagöverträdarna och självförvållade tillstånd

Regeringens förslag: En tilltalad som till följd av en allvarlig psykisk störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt får inte dömas till fängelse. Detta gäller dock inte om den tilltalade i anslutning till gärningen

Promemorians förslag överensstämmer delvis med regeringens. Enligt promemorian ska en tilltalad som på grund av en allvarlig psykisk störning saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt inte kunna dömas till annan påföljd än överlämnande till särskild vård.

Remissinstanserna: Flera remissinstanser, bl.a. *Hovrätten över Skåne och Blekinge*, *Stockholms tingsrätt*, *Kriminalvården* och *Handikappombudsmannen*, har instämt i att, om en fängelsemöjlighet ska öppnas, det behövs ett undantag för de mest psykiskt störda lagöverträdarna. Enligt *Stockholms tingsrätt* kan det möjligen ifrågasättas om den som var så psykiskt störd att han eller hon helt saknat förmåga att inse gärningens innebörd någonsin kan anses ha haft uppsåt exempelvis till en sådan effekt som ingår i en brottsbeskrivning. *Lunds tingsrätt* har framhållit att den föreslagna regleringen uttryckligen lagfäster att personer som inte är tillräkneliga kan dömas till ansvar för sina gärningar. *Justitiekanslern* har ställt frågan i vilken utsträckning den föreslagna uppdelningen av allvarliga psykiska störningar i två svårhetsgrader kommer att skapa praktiska bedömningssvårigheter. *Socialstyrelsen* har pekat på svårigheter med att göra en psykiatrisk bedömning av om den tilltalade saknat förmåga på det sätt som anges i förslaget. *Sveriges läkarförbund* har ifrågasatt om inte undantaget riskerar att ytterligare försvåra den bedömning som domstolarna och de läkare som ska avge utlåtande ska göra, med ökande risk för osäkerhet och oförutsebarhet i tillämpningen. – När det gäller frågan om vilka påföljder som ska kunna ådömas de mest psykiskt störda bör enligt *Svea hovrätt* och *Hovrätten över Skåne och Blekinge* möjligheten att döma till villkorlig dom och skyddstillsyn finnas kvar. *Ångermanlands tingsrätt* har uttryckt samma uppfattning och dessutom pekat på att böter bör kunna dömas ut. *Helsingborgs tingsrätt* har lämnat liknande synpunkter. Enligt *Kriminalvården* skulle det kunna innebära en olycklig begränsning om möjligheten att döma till skyddstillsyn i förening med en föreskrift om psykiatrisk vård togs bort. *Kriminalvården* har också påpekat att ett uteslutande av böter som påföljd skulle medföra att bötesbrott i princip blir straffria. – Förslaget om vad som ska gälla vid självförvållade tillstånd har endast kommenterats av ett fåtal remissinstanser. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* har framfört att påföljden alltid bör bestämmas till fängelse vid självförvållade tillstånd, om det annars finns skäl för det. *Helsingborgs tingsrätt* har ifrågasatt om inte en reglering av självförvållade tillstånd bör gälla samtliga som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

Skälen för regeringens förslag

Behovet av ett undantag från möjligheten att döma till fängelse

Enligt promemorian är det en förutsättning för att det nuvarande fängelseförbudet ska inskränkas att möjligheten att döma till fängelse inte ska

omfatta den grupp av lagöverträdare som tillhör de mest allvarligt psykiskt störda. Till denna grupp ska enligt promemorian hänföras lagöverträdare vars verklighetsuppfattning vid gärningstillfället till följd av den allvarliga psykiska störningen varit så nedsatt att det kan ifrågasättas om det utifrån skuldprincipen är rimligt att döma till en påföljd. På motsvarande sätt kan enligt promemorian tänkas att det finns fall där lagöverträdaren till följd av t.ex. tvångstankar haft så svårt att kontrollera sitt handlande att i vart fall fängelse bör vara uteslutet som påföljd.

Remissinstanserna har instämt i eller inte ifrågasatt behovet av ett sådant undantag från den föreslagna möjligheten att döma till fängelse. Också regeringen instämmer i att ett undantag krävs för de mest allvarligt psykiskt störda. Regeringen har redan i tidigare avsnitt konstaterat att en förändring av fängelseförbudet till en presumtion mot fängelse gör det nödvändigt att ställa upp begränsningar för användningen av fängelse genom att undanta den kategori som utgörs av de mest psykiskt störda lagöverträdarna. Bristerna i den tilltalades psykiska status vid gärningstillfället kan nämligen ibland vara så allvarliga att fängelse överhuvudtaget inte bör få dömas ut och därför motivera ett fortsatt fängelseförbud. Regeringen föreslår alltså att ett uttryckligt undantag från möjligheten att döma till fängelse ska finnas för de mest allvarligt psykiskt störda lagöverträdarna.

Avgränsningen av undantaget

Möjligheten att döma till fängelse ska enligt promemorian inte omfatta den kategori lagöverträdare som till följd av en allvarlig psykisk störning saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Avgränsningen överensstämmer med den krets som enligt Psykansvarskommitténs förslag skulle anses otillräknelig och därmed inte kunna dömas till ansvar och tar sålunda sikte på vilken insikt eller handlingsförmåga lagöverträdaren haft i fråga om gärningen. Enligt kommittéförslaget avsågs först och främst situationer när lagöverträdaren till följd av en akut psykos eller motsvarande sinness tillstånd haft en bristande realitetsvärdering av typen vanföreställningar eller konfusion (förvirring eller medvetandegrumling) som varit avgörande för hans eller hennes förståelse av gärningen. Även om lagöverträdaren förstått gärningens innebörd kan hans eller hennes sinness tillstånd ha medfört avsaknad av förmåga att anpassa handlandet efter en sådan förståelse. Som exempel anförde kommittén någon som lider av schizofreni med starka imperativa hallucinationer (SOU 2002:3 s. 248).

Psykansvarskommitténs förslag till avgränsning fick ett väsentligen positivt mottagande vid remissbehandlingen. Likaså har promemorians förslag till avgränsning godtagits av de flesta remissinstanserna.

Enligt regeringen bör den föreslagna avgränsningen lämpa sig väl för att ringa in den grupp av psykiskt störda lagöverträdare som aldrig bör dömas till fängelse. Även om formuleringen enligt Psykansvarskommitténs förslag utformats för att avgränsa det straffrättsliga ansvaret anser regeringen att den i detta avseende kan ligga till grund för den föreslagna inskränkningen vid påföljdsvalet. Denna avgränsning är dessutom ändamålsenlig vid ett fortsatt reformarbete mot en tillräknelighetsreglering.

Några remissinstanser har dock sett svårigheter med att dela upp de allvarligt psykiskt störda i två kategorier och bedöma till vilken kategori en person ska hänföras i det enskilda fallet. Som regeringen slagit fast ovan är det emellertid en förutsättning för möjligheten att döma till fängelse att den kategori som utgörs av de mest psykiskt störda undantas från den möjligheten.

I sammanhanget har *Lunds tingsrätt* framfört att förslaget om undantag för de mest psykiskt störda lagfäster att otillräkneliga personer kan dömas till ansvar. *Stockholms tingsrätt* har framfört att det kan ifrågasättas om den som omfattas av avgränsningen kan anses ha haft erforderligt uppsåt till gärningen. Regeringen ser dock inga skäl mot en sådan reglering. Enligt regeringens uppfattning kan det inträffa att uppsåt föreligger i dessa fall och att straffansvar redan i dag döms ut. Psykansvarskommittén har också motiverat sitt förslag om en tillräknelighetsreglering med att det finns gärningar begångna av de mest psykiskt störda som i och för sig kan bedömas som uppsåtliga eller straffbart oaktsamma.

I sammanhanget förtjänar framhållas att en uppsåts- eller oaktsamhetsbedömning självklart alltid ska göras innan man prövar påföljdsfrågan. I likhet med den bedömning som gjorts i promemorian, och som t.ex. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* instämt i, anser regeringen att det saknas skäl att införa en särskild reglering av uppsåtsprövningen för dessa fall.

Regeringen föreslår följaktligen att en tilltalad som till följd av en allvarlig psykisk störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt inte får dömas till fängelse.

Slutligen har *Hovrätten över Skåne och Blekinge* och *Kammarrätten i Stockholm* invänt att det framstår som tveksamt att reglera frågor som har att göra med subjektiva rekvisit i det kapitel i brottsbalken som avser val av påföljd. Eftersom de frågor som behandlas här avser valet av påföljd, föreslår dock regeringen, i likhet med vad som föreslagits i promemorian, att detta regleras i det kapitlet.

Bör undantaget omfatta andra påföljder än fängelse?

Det regeringen föreslagit ovan innebär att möjligheten att kunna välja fängelse när en gärning begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning inte står öppen för de tilltalade som saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Promemorians förslag är att inskränkningsen vid påföljdsvalet ska omfatta även alla andra påföljder utom överlämnande till särskild vård. I promemorian har hänvisats till samma motiv som åberopats för att utesluta fängelsestraff för de mest allvarligt psykiskt störda lagöverträdarna, nämligen att dessa har en bristande förmåga att bära ett fullt straffrättsligt ansvar.

Flera remissinstanser har invänt mot detta förslag. Regeringen kan för sin del hysa förståelse för det principiella synsätt som ligger bakom förslaget. Å andra sidan är reformen nu begränsad. Den avser valet av fängelse som påföljd och syftar till att öka flexibiliteten vid påföljdsbestäm-

ningen och därigenom skapa större utrymme för proportionalitetsbedömningar i vissa fall. Det kan tala för att förändringar av bestämmelserna om val av andra påföljder bör anstå till en mer genomgripande reform. Det i dag gällande fängelseförbudet utesluter endast fängelse som påföljd. Samtliga övriga påföljder är möjliga att döma ut, även om vissa kombinationer anses uteslutna. Det är alltså i dessa situationer möjligt att döma ut t.ex. skyddstillsyn. Som bl.a. *Kriminalvården* anfört kan påföljdsalternativet skyddstillsyn i förening med en föreskrift om psykiatrisk vård fylla en funktion. Även om detta påföljdsalternativ har visat sig inte alltid fungera i praktiken, kan det i vissa fall vara ändamålsenligt.

Regeringen anser mot denna bakgrund att undantaget för de mest allvarligt psykiskt störda från möjligheten att döma till fängelse inte ska utsträckas till att innefatta andra påföljder.

Självförvållade tillstånd

I rättspraxis har i ett flertal fall prövats hur man ska se på gärningar som begåtts under påverkan av ett psykiskt tillstånd som den tilltalade själv försatt sig i (se t.ex. NJA 1968 s. 471, 1995 s. 48 och 2001 s. 899). Högsta domstolen slog i 2001 års fall fast att fängelseförbudet omfattar icke självförvållade tillfälliga psykotiska tillstånd utlösta av alkoholberusning.

I promemorian har med anledning av rättspraxis föreslagits ett uttryckligt undantag för självförvållade tillstånd från det absoluta förbudet mot att döma till fängelse när den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Fängelseförbudet ska enligt förslaget inte gälla om den tilltalade i anslutning till gärningen själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat liknande sätt. Enligt promemorian och i enlighet med vad regeringen föreslagit i avsnitt 5.2 ska det förhållandet att tillståndet varit självförvållat beaktas i prövningen av om det föreligger synnerliga skäl för fängelse som en omständighet som talar för fängelse.

Promemorians förslag innebär att ett självförvållat tillstånd på samma sätt som ett icke självförvållat tillstånd anses som en allvarlig psykisk störning. Vidare omfattas inte enbart psykostillstånd utan alla tillstånd som anses utgöra en allvarlig psykisk störning. Såväl ett tillstånd utlöst av rus som ett tillstånd som utlösts på annat liknande sätt omfattas. Det förutsätts också att tillståndet vållats i anslutning till gärningen. Det innebär att ett förhållande som mer indirekt kan utlösa exempelvis ett psykostillstånd, t.ex. abstinens efter långvarigt missbruk, inte omfattas. Frågan om tillståndet är självförvållat får dessutom betydelse på både den nivå där fängelseförbudet gäller och den nivå där fängelse kan dömas ut vid synnerliga skäl. Det medför att för en person som i och för sig faller in under det absoluta fängelseförbudet men som själv vållat sitt tillstånd i anslutning till gärningen ska en prövning göras av om det föreligger synnerliga skäl för fängelse.

Promemorians förslag har inte, med något undantag, mött några invändningar eller kommenterats närmare av remissinstanserna. Även regeringen anser av ändamåls- och tydlighetsskäl att den omständigheten att ett tillstånd varit självförvållat bör regleras. Bestämmelserna bör ut-

formas med de föreslagna avgränsningarna avseende vilka tillstånd som omfattas och hur tillstånden uppkommit, inklusive sambandet med gärningen. Regeringen anser det även vara lämpligt att självförvållade tillstånd undantas från fängelseförbudet. Det förhållandet att tillståndet varit självförvållat tillmäts i stället betydelse vid prövningen av om det finns synnerliga skäl för fängelse.

Regeringen har redan i avsnitt 5.2 föreslagit att om den tilltalade i avslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt ska detta beaktas som en omständighet vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl för fängelse. Regeringen föreslår nu också att fängelseförbudet inte ska gälla, om den tilltalade på motsvarande sätt vållat sin bristande förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Någon remissinstans har framfört synpunkten att detta bör föreskrivas i brottsbalkens inledande kapitel, som innehåller vissa bestämmelser om självförvållat rus. De bestämmelserna är dock inte inriktade på påföljdsvalet. Den föreslagna regleringen om påföljdsval när gärningen begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning och om omständigheter som påverkar det valet ska i stället samlas i kapitlet om val av påföljd.

5.4 Straffvärde och psykisk störning

Regeringens förslag: Om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning har haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, ska detta beaktas särskilt såsom en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet.

Promemorians förslag överensstämmer i sak med regeringens förslag. I promemorian har föreslagits en annan lagteknisk utformning.

Remissinstanserna: Endast ett fåtal remissinstanser har kommenterat förslaget. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* och *Kriminalvården* har instämt i promemorians förslag i sak. *Justitiekanslern* har ifrågasatt behovet av en särskild reglering med hänsyn till att en nuvarande uppräknings av förmildrande omständigheter är exemplifierande och torde innefatta de allra flesta situationer när lagöverträdare med en allvarlig psykisk störning begått brott. *Socialstyrelsen* har pekat på svårigheter med att göra en bedömning av om den tilltalade haft sådan nedsatt förmåga som avses med förslaget. *Sveriges domareförbund* har framfört liknande synpunkter. – Flera remissinstanser, bl.a. *Hovrätten över Skåne och Blekinge*, *Helsingborgs tingsrätt*, *Kammarrätten i Stockholm*, *Justitiekanslern* och *Kriminalvården*, har haft synpunkter på den lagtekniska utformningen.

Allvarlig psykisk störning som förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet

Bestämmelser om straffvärde finns i 29 kap. brottsbalken. Som utgångspunkt gäller att straff ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, vad gärningsmannen insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon har haft (1 §).

Vidare finns bestämmelser om omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen som förmildrande respektive försvärande (2 och 3 §§). Dessa uppräknings är exemplifierande och avser att ange de omständigheter som är vanligast och mest betydelsefulla (prop. 1987/88:120 s. 81 och 85). Det är alltså möjligt att beakta även andra faktorer än de som uttryckligen nämns i paragraferna.

Såsom en förmildrande omständighet ska särskilt beaktas om den tilltalade till följd av en psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Det krävs inte att störningen är av något kvalificerat slag. Med hänsyn till kravet på att den tilltalade ska ha haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande ligger det dock i sakens natur att det måste vara fråga om en mera påtaglig psykisk störning (prop. 1990/91:58 s. 530).

Regeringens förslag ovan innebär att fängelse ska kunna dömas ut i de situationer när fängelseförbudet i dag gäller med ett undantag för de mest allvarligt psykiskt störda lagöverträdarna. För att fängelse ska aktualiseras krävs att det bl.a. med hänsyn till brottets straffvärde föreligger synnerliga skäl. Detta innebär att domstolarna ska göra en bedömning av straffvärdet för att ta ställning till dels om straffvärdet är så högt att fängelse kan komma i fråga, dels straffmätningen i de situationer där fängelse ska dömas ut. De skäl som ligger bakom dagens reglering om psykisk störning som förmildrande omständighet gör sig enligt regeringens mening minst lika starkt gällande vid bedömningen av straffvärdet i sådana fall. Regeringen anser sålunda i likhet med vad som angetts i promemorian att en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället ska beaktas som en förmildrande omständighet vid den bedömningen.

I promemorian har föreslagits en reglering som utformats så att det ska beaktas om den tilltalade, till följd av en allvarlig psykisk störning, har haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Som skäl för att föreslå denna reglering har hänvisats till att den nuvarande bestämmelsen om psykisk störning som förmildrande omständighet är relativt allmänt hållen och inte tar sikte enbart på psykiskt störda lagöverträdare. Vidare har angetts bl.a. att bestämmelsen hänför sig endast till nedsatt förmåga hos den tilltalade att kontrollera sitt handlande medan hänvisning saknas till nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd.

Som *Justitiekanslern* påpekat är visserligen uppräknigen i bestämmelsen exemplifierande och reglerar redan delvis betydelsen av en psykisk störning för straffvärdet. Regeringen anser emellertid att det förhållandet att en allvarlig psykisk störning ska beaktas som en förmildrande omständighet av tydlighetsskäl bör regleras uttryckligen och fullständigt. I fråga om den närmare formuleringen anser regeringen att den i promemorian föreslagna lydelsen är ändamålsenligt utformad. Den ansluter väl till förslaget om undantag från möjligheten att döma till fängelse och dessutom nära till den gällande regleringen om betydelsen av en psykisk störning. I sammanhanget bör nämnas att Straffnivåutredningen (dir. 2007:48) har i uppdrag att överväga förändringar som ger en större spännvidd i straffmätningen när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. Detta utredningsarbete hindrar inte att ett förslag nu läggs.

Regeringen föreslår följaktligen att om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning har haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, ska detta beaktas särskilt såsom en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet.

Den lagtekniska utformningen

Promemorians förslag är att den särskilda regleringen om en allvarlig psykisk störning som en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet tas in i en ny sjätte punkt i en befintlig punktuppräknig i 29 kap. 3 § första stycket brottsbalken. Av de remissinstanser som särskilt yttrat sig i denna del har samtliga ifrågasatt den föreslagna lagtekniska utformningen. Invändningarna har huvudsakligen gått ut på att eftersom den föreslagna nya punkten innehållsmässigt är så lik vad som i dag följer av andra punkten bör behovet av ändring tillgodoses genom att andra punkten kompletteras. *Helsingborgs tingsrätt* har däremot föreslagit att den nya punkten ska uttömmade behandla psykisk störning och *Kriminalvården* har förordat att den nya punkten läggs in direkt före den nuvarande andra punkten.

Regeringen kan instämma i att det bör undvikas att frågan om vilken betydelse en psykisk störning har i straffvärdehänseende regleras i skilda punkter. Det kan vidare hävdas, vilket också påpekats i promemorian, att bestämmelserna om försvårande och förmildrande omständigheter redan i dag är något svåröverskådliga och delvis överlappande. I detta sammanhang ska också noteras den ovan nämnda Straffnivåutredningens uppdrag att samlat överväga förändringar av bestämmelserna om straffvärde i 29 kap. brottsbalken. Regeringen anser mot denna bakgrund att den nuvarande andra punkten lämpligen ska kompletteras med den ovan föreslagna bestämmelsen.

Regeringens bedömning: Det bör inte införas en möjlighet till omprövning av en lagakraftvunnen dom på rättspsykiatrisk vård.

Promemorians förslag: I promemorian har föreslagits att en dom på överlämnande till rättspsykiatrisk vård i vissa fall ska kunna omprövas såvitt avser påföljden om de förutsättningar i fråga om vårdbehovet som domstolen grundat sin påföljdsbestämning på visar sig vara oriktiga i samband med att vården inleds.

Remissinstanserna: Förslaget har fått ett blandat mottagande av remissinstanserna. Av de remissinstanser som yttrat sig närmare om förslaget har bl.a. *Ängermanlands tingsrätt*, *Åklagarmyndigheten* och *Kriminalvården* tillstyrkt att en omprövningsmöjlighet införs. Flera remissinstanser har dock avstyrkt eller ifrågasatt förslaget, t.ex. *Riksdagens ombudsmän*, *Svea hovrätt*, *Hovrätten över Skåne och Blekinge*, *Lunds tingsrätt*, *Helsingborgs tingsrätt*, *Kammarrätten i Stockholm*, *Kammarrätten i Jönköping*, *Länsrätten i Vänersborg*, *Domstolsverket*, *Sveriges advokatsamfund*, *Medicinska fakulteten vid Umeå universitet*, *Skåne läns landsting* och *Schizofreniförbundet*. Remissinstanserna har bl.a. lämnat följande synpunkter.

Intresset av att en lagakraftvunnen dom står sig väger tyngre än skälen för en omprövningsmöjlighet. Det kan ifrågasättas varför en utdömd påföljd i just detta fall ska kunna omprövas om det i efterhand visar sig att underlaget för påföljdsbestämningen inte håller måttet men inte i andra fall där den utdömda påföljden i efterhand skulle visa sig vara mindre lämplig.

Eftersom den nya bedömningen ska göras i vårdens inledningsskede, torde inga nya omständigheter ha tillkommit sedan den rättspsykiatriska bedömning gjordes som legat till grund för domstolens påföljdsbestämning. I stället synes ett omprövningsbehov bero på att en ny läkare gör en annan bedömning än den tidigare läkaren. Detta bör inte utgöra grund för omprövning. Förslaget innebär i praktiken att kvalificerad rättspsykiatrisk expertis kommer att ställas mot behandlande läkare vid en rättspsykiatrisk vårdinrättning. Det kan därför förväntas att frågan om omprövning i stor utsträckning kommer att kunna avgöras först efter att domstolen inhämtat utlåtande från Socialstyrelsens råd för vissa rättsliga, sociala och medicinska frågor.

Något praktiskt behov av omprövning torde knappast finnas. Omprövningsmöjligheten har fått ett mycket snävt tillämpningsområde och har uppskattats kan komma att tillämpas mindre än en gång per år.

Regleringen av när omprövning kan ske är oklar. Det är oklart vid vilken tidpunkt omprövning senast kan ske. En omprövning i allmän domstol kan aktualiseras parallellt med att allmän förvaltningsdomstol behandlar ett mål om utskrivningsprövning. Förhållandet mellan dessa två parallella förfaranden är i vissa avseenden oklart. Risken för felbedömningar i den rättspsykiatriska undersökningen bör i stället minskas genom förändringar av den undersökningen.

Skälen för regeringens bedömning: Enligt promemorian kan det, även om en rättspsykiatrisk undersökning eller annan undersökning görs

på ett mycket omsorgsfullt sätt, inte uteslutas att det utlåtande som undersökningen resulterar i någon gång kan bli felaktigt eller missvisande såvitt avser den undersöktes diagnos och vårdbehov. Det kan enligt promemorian i en sådan situation förekomma att, efter att domstolen beslutat om överlämnande till rättspsykiatrisk vård, den läkare som sedermera får ansvar för vården ställer en annan diagnos i vårdens inledningsskede och med ledning av denna gör bedömningen att den dömda inte har något eller endast ett ringa vårdbehov. I promemorian har därför föreslagits en reglering för att göra det möjligt att undanröja ett överlämnande till rättspsykiatrisk vård och döma till ny påföljd.

Den i promemorian föreslagna omprövningsmöjligheten kan visserligen sägas innebära ett ytterligare steg för att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen när en gärning begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning och därigenom också skapa ökat utrymme för proportionalitetsbedömningar. Den är emellertid samtidigt förenad med ett flertal nackdelar.

En invändning avser den grundläggande principen att en lagakraftvunnen dom som huvudregel ska stå fast. En lagakraftvunnen dom kan som utgångspunkt bara angripas med extraordinära rättsmedel såsom resning.

Vidare saknas omprövningsmöjlighet i andra likartade situationer, t.ex. när en psykiskt störd person dömts till skyddstillsyn med föreskrift om psykiatrisk vård och sådan vård senare visar sig inte behövas.

En annan invändning avser frågan om de förutsättningar som domstolen grundat sitt överlämnande till rättspsykiatrisk vård på kan betecknas som oriktiga. Som några remissinstanser framhållit torde några nya omständigheter, som inte fanns vid domstillfället, inte ha framkommit vid den tidpunkt när omprövning enligt förslaget i promemorian senast kan aktualiseras. En möjlighet till omprövning skulle därför snarast grunda sig på en omvärdering av tidigare beaktade omständigheter.

Av dessa skäl bör det enligt regeringens mening inte införas någon möjlighet till omprövning av en lagakraftvunnen dom på rättspsykiatrisk vård.

5.6 Det rättspsykiatriska underlaget

Regeringens förslag: Rätten får besluta att en rättspsykiatrisk undersökning ska omfatta även frågan om huruvida den misstänkte till följd av en allvarlig psykisk störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Rätten får också besluta att undersökningen ska omfatta frågan om huruvida den misstänkte i anslutning till brottet själv genom rus eller på något annat liknande sätt har vållat ett sådant tillstånd eller det tillstånd som utgör störningen.

Promemorians förslag överensstämmer i princip med regeringens förslag.

Remissinstanserna: Endast ett par remissinstanser har yttrat sig över förslaget. *Socialstyrelsen* har anfört att den föreslagna medicinska bedömningen kommer att ligga nära domstolens bedömning i uppsåtsfrågan

och har ansett att förhållandet mellan dessa båda bedömningar kan behöva belysas ytterligare. *Skåne läns landsting* har anfört bl.a. att det inte framgår hur mycket den undersökande rättspsykiatrin ska utforska och bedöma de olika parametrar som domstolen har att ta ställning till enligt förslagen i promemorian.

Skälen för regeringens förslag: De ändringar som regeringen föreslagit ovan innebär att domstolarna framöver kommer att behöva göra ytterligare överväganden jämfört med vad som gäller i dag när det är fråga om gärningar som begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Till skillnad från i dag ska den omständigheten inte innebära att det råder ett absolut förbud mot att döma till fängelse förutom i de fall när den tilltalade till följd av störningen saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Undantaget ska dock inte gälla om den tilltalade i anslutning till gärningen själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat liknande sätt. För att döma till fängelse ska krävas att synnerliga skäl föreligger. Den omständigheten att tillståndet varit självförvållat genom rus eller på något annat liknande sätt ska tillmätas betydelse i prövningen av om det finns synnerliga skäl.

Enligt lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning får domstolen besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. För att domstolen ska kunna bedöma huruvida fängelse är uteslutet till följd av att den tilltalade saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt finns behov av ett medicinskt underlag också för den bedömningen. Även för domstolens ställningstagande till om den tilltalade i anslutning till gärningen själv genom rus eller på annat liknande sätt har vållat sin bristande förmåga eller annars det tillstånd som utgör störningen behövs ett rättspsykiatriskt underlag. Regeringen föreslår därför, som också gjorts i promemorian, två tillägg i lagen om rättspsykiatrisk undersökning om att domstolen ska kunna besluta att undersökningen ska omfatta även de frågorna.

Dessa tillägg kan anses innebära en viss utvidgning av ändamålet med den rättspsykiatriska undersökningen. Därför bör det göras ett tillägg i den inledande bestämmelsen i lagen som beskriver ändamålen med en rättspsykiatrisk undersökning.

Några andra ändringar i bestämmelserna i lagen kan inte anses krävas när det gäller förutsättningarna för domstolen att utifrån det rättspsykiatriska underlaget bedöma om synnerliga skäl för fängelse föreligger. Ett utlåtande över en rättspsykiatrisk undersökning ska innehålla uttalanden om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård eller om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning samt de omständigheter som dessa uttalanden grundar sig på. Dessutom kan ytterligare omständigheter komma att redovisas till följd av vad som föreslagits ovan. Som regeringen berört i avsnitt 5.2 kan domstolen också vid behov kalla den undersökande läkaren att höras som sakkunnig. Med anledning av vad *Socialstyrelsen* och *Skåne läns landsting* anfört bör påpekas att den rättspsykiatriska undersökningen inte ska innebära ett ställningstagande till om straffansvar och fängelse bör dömas ut. Utlåtandet och ett eventuellt

sakkunnigförhör ska ge domstolen det medicinska underlag som den behöver för att kunna ta ställning till dessa frågor. Prop. 2007/08:97

Regeringen föreslår sammanfattningsvis att rätten får besluta att en rättspsykiatrisk undersökning ska omfatta även frågan om huruvida den misstänkte till följd av en allvarlig psykisk störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt och frågan om huruvida den misstänkte i anslutning till brottet själv genom rus eller på något annat liknande sätt har vållat ett sådant tillstånd eller det tillstånd som utgör störningen.

6 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

Ändringarna bör träda i kraft så snart som möjligt. Regeringen föreslår att detta sker den 1 juli 2008.

Enligt 5 § andra stycket lagen (1964:163) om införande av brottsbalken ska straff bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs. Gäller annan lag när dom meddelas ska den lagen, enligt samma lagrum, tillämpas om den leder till frihet från straff eller till lindrigare straff. Enligt 30 kap. 6 § brottsbalken i nuvarande lydelse får den som begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning inte dömas till fängelse. Enligt regeringens förslag ska fängelse framöver kunna dömas ut i den situationen i vissa fall. Påföljderna fängelse och rättspsykiatrisk vård eller annan särskild vård är inte graderade i förhållande till varandra. Regeringen anser att den föreslagna möjligheten att döma till fängelse inte bör gälla för brott som begåtts före ikraftträdandet och att det bör regleras uttryckligen. Regeringen föreslår följaktligen en särskild övergångsbestämmelse om att för brott som har begåtts före ikraftträdandet gäller 30 kap. 6 § brottsbalken i sin äldre lydelse.

Några ytterligare övergångsbestämmelser behövs inte.

7 Kostnader

Regeringens förslag innebär att lagöverträdare som tidigare omfattats av fängelseförbudet ska kunna dömas till fängelse. Möjligheten att döma till fängelse är dock begränsad och förutsätter att synnerliga skäl föreligger. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska domstolen beakta bl.a. brottets straffvärde och om den tilltalade har ett begränsat behov av psykiatrisk vård. Det innebär att fängelse bör kunna dömas ut väsentligen när det är fråga om brottslighet med ett högt straffvärde samtidigt som den tilltalade saknar eller har ett begränsat sådant vårdbehov. I promemorian har antagits att det kommer att vara i ett tiotal fall per år som fängelse kommer att väljas. Till skillnad från vad som föreslagits i promemorian har regeringen inte föreslagit att det ska vara möjligt att ompröva en lagakraftvunnen dom på överlämnande till rättspsykiatrisk vård.

Förslagen kan inte anses påverka arbetsbelastningen för polis, åklagare och domstolar, åtminstone inte mer än marginellt. Kriminalvården gör bedömningen att förslagen kommer att medföra ökade kostnader med ca

60 miljoner kr per år efter en antagen uppbyggnadsfas på åtta år. Regeringen bedömer att storleken på de ekonomiska konsekvenser för Kriminalvården som förslagen kan komma att medföra inte kan förutses med säkerhet, bl.a. därför att det inte är möjligt att beräkna exakt hur många som årligen kommer att dömas till fängelse med tillämpning av de nya reglerna. Antalet fall per år kommer dock att vara begränsat. Den som är intagen i kriminalvårdsanstalt kan dessutom redan i dag erbjudas psykiatrisk eller rättspsykiatrisk vård. Mindre variationer i fångpopulationens storlek och sammansättning bör enligt regeringen hanteras inom ramen för den befintliga strukturen. Det närmare utfallet av den nu föreslagna reformen kommer inte att kunna bedömas förrän den trätt i kraft och varit i kraft ett antal år. Regeringen gör i nuläget bedömningen att den begränsade ökningen av antalet fall bör hanteras inom Kriminalvårdens befintliga anslag. Av budgetpropositionen för 2008 framgår att regeringen har för avsikt att återkomma till riksdagen för att närmare redovisa vilka ytterligare insatser som krävs för att rättsväsendets myndigheter ska kunna svara upp mot de högre krav som regeringen ställer på dem under mandatperioden 2007–2010.

Förslagen kan samtidigt antas innebära att antalet dömda till rättspsykiatrisk vård kommer att minska något. En del av dem som döms till fängelse kan komma att under viss tid föras över till rättspsykiatrisk vård. Sammantaget bedömer regeringen att kostnaderna för den rättspsykiatriska vården inte kommer att öka.

Vidare innebär förslagen inte någon ökning av antalet rättspsykiatriska undersökningar. Förslaget att domstolen när det beslutas om en rättspsykiatrisk undersökning ska kunna förordna att en sådan ska omfatta även frågor om den tilltalades förmåga till insikt eller anpassat handlande eller om tillståndet varit självförvållat innebär inte att undersökningen utvidgas mer än möjligen marginellt. Det kan därför bedömas att förslagen inte medför några merkostnader för Rättsmedicinalverket.

De utbildningsinsatser som kan aktualiseras för den rättspsykiatriska undersökningsverksamheten och andra berörda myndigheter bör rymmas inom anslagen.

8 Författningskommentar

8.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

29 kap.

3 §

Paragrafen, som innehåller bestämmelser om förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet, har ändrats i sak och redaktionellt. Ändringen har behandlats i avsnitt 5.4.

I *första stycket andra punkten* har ett tillägg gjorts med innebörden att såsom en förmildrande omständighet ska särskilt beaktas om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att

inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Bestämmelsen kan tillämpas även om den tilltalade vid domstillfallet är psykiskt återställd eller har en lägre grad eller en annan form av psykisk störning än vid gärningstillfallet.

Tillägget tar främst sikte på situationer när domstolen enligt 30 kap. 6 § överväger att döma till fängelse för ett brott som har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Fängelse får då enligt första stycket den paragrafen dömas ut endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska beaktas bl.a. om brottet har ett högt straffvärde. Fängelse får enligt andra stycket inte dömas ut om den tilltalade till följd av störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. För det fall den tilltalade visserligen haft sådan förmåga, men denna varit starkt nedsatt, ska domstolen enligt förevarande paragraf beakta detta som en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet. Bedömningen får därmed betydelse i två avseenden, dels för frågan om straffvärdet är så högt att det talar för fängelse, dels för den faktiska straffmätningen i de situationer fängelse kommer i fråga.

Med hänsyn till kravet att den tilltalades förmåga till insikt eller anpassat handlande ska ha varit starkt nedsatt ska den psykiska störningen på ett mera påtagligt sätt ha haft betydelse vid gärningstillfallet. I vilken utsträckning straffvärdet ska reduceras blir beroende av i hur hög grad störningen haft inverkan på den tilltalades handlande. Ju större inverkan störningen haft, desto mer bör straffvärdet reduceras. Om den tilltalades tillstånd visserligen inte varit sådant som avses i 30 kap. 6 § andra stycket men ändå legat nära det tillståndet, bör straffvärdet kunna reduceras i betydande mån. Det kan gälla t.ex. om den tilltalade upplevt sig vara styrd av utomstående och därför haft nedsatt förmåga att påverka handlandet. Detsamma kan gälla t.ex. om den tilltalade till följd av alkoholförtäring reagerat på ett icke förutsebart sätt, utan att tillståndet alltså är att anse som självförvällat, och hans eller hennes förmåga att kontrollera sitt handlande därmed blivit starkt nedsatt.

Enligt andra stycket får, om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet.

30 kap.

6 §

Paragrafen, som reglerar påföljdsvalet när en brottslig gärning har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, har ändrats i sak och omarbetats redaktionellt. Ändringarna har behandlats i avsnitt 5.2 och 5.3. Paragrafen har redaktionellt utformats i huvudsak i enlighet med *Lagrådets* förslag.

Första stycket innehåller bestämmelser om vad som i allmänhet gäller i fråga om valet av påföljd. Enligt *första meningen* ska den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Domstolen bör pröva om och vilket vårdbehov som föreligger vid tidpunkten för domstolens prövning. Föreligger fortfarande en allvarlig psykisk störning vid domstillfallet,

kan den tilltalade överlämnas till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 §. Den tilltalades behov av vård kan även tillgodoses genom överlämnande till särskild vård i andra former enligt 31 kap. 2 § och 32 kap. 1 §. Om det saknas förutsättningar för rättspsykiatrisk vård eller annan särskild vård eller om det annars finns skäl för det, kan en icke frihetsberövande påföljd komma i fråga. En skyddstillsyn med en föreskrift om psykiatrisk vård kan t.ex. dömas ut om den psykiska störningen vid tidpunkten för domstolens prövning inte längre är att anse som allvarlig men det fortfarande finns ett behov av att den tilltalade får psykiatrisk vård. Villkorlig dom kan t.ex. användas om den tilltalades vårdbehov redan tillgodoses inom psykiatrin. Såväl skyddstillsyn som villkorlig dom kan också väljas om det saknas vårdbehov.

Enligt *andra meningen* får rätten döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska rätten enligt punktuppräkningsen i *tredje meningen* beakta om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt. Kravet på synnerliga skäl innebär att bedömningen av om sådana skäl finns ska präglas av restriktivitet. Det innebär också att en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet relevanta för straffmätning och påföljdsval ska göras. Exempelvis kan utöver de särskilt omnämnda omständigheterna beaktas vilken inverkan den allvarliga psykiska störningen haft på gärningen, om det är fråga om återfall i brott, om det bör tas s.k. billighetshänsyn eller om den tilltalade inte fyllt 21 år vid gärningstillfället.

Ett högt straffvärde är en omständighet som talar för fängelse och som ska tillmätas betydande vikt. Något särskilt angivet straffvärde finns inte. I stället bör som ett riktvärde gälla att straffvärdet ska uppgå till fyra år eller mer. Enligt 29 kap. 3 § första stycket 2 ska i mildrande riktning vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas bl.a. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Riktvärdet fyra år utesluter inte fängelse i fall när straffvärdet är lägre. Det ger i stället en anvisning om att fängelse som huvudregel inte ska aktualiseras vid ett straffvärde under fyra år. Straffvärdet är dock av underordnad betydelse i en situation där den tilltalade själv har vållat sitt tillstånd.

Vidare talar den omständigheten att den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård för fängelse. Omständigheten ska tillmätas betydande vikt. Bedömningen av den tilltalades vårdbehov ska göras på grundval av den utredning som föreligger vid tidpunkten för domstolens prövning. Domstolen bör ha som utgångspunkt att vårdbehovet är av mer än begränsad omfattning om det inte av utredningen i målet kan bedömas att den tilltalade saknar eller har endast ett begränsat vårdbehov, t.ex. därför att han eller hon inte längre lider av en psykisk störning, eller har ett vårdbehov som är ringa med hänsyn till hans eller hennes förhållanden.

Det förhållandet att den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt är en omständighet som talar för fängelse och är av betydande vikt oberoende av

straffvärdet. Såväl psykostillstånd som andra tillstånd som anses utgöra allvarliga psykiska störningar omfattas. Den tilltalade ska genom att ha berusat sig, t.ex. med alkohol eller narkotika, eller på annat liknande sätt, t.ex. genom att ha medicinerat i strid mot läkares ordination, själv ha utlöst sitt tillstånd. Det ska ha skett åtminstone av oaktsamhet. Det innebär att det ska vara fråga om frivillig förtäring, medicinering eller dylikt och att den tilltalade ska ha haft anledning att räkna med sin psykiska reaktion. I normalfallet torde krävas att den tilltalade tidigare har reagerat avvikande på t.ex. alkohol. Om den tilltalade inte haft anledning att räkna med det uppkomna tillståndet, är detta inte självförvållat. Vållandet ska vidare ha skett i anslutning till brottet. Det innebär t.ex. att det inte kan anses vara fråga om ett självförvållat tillstånd vid sådana förhållanden som mer indirekt kan utlösa psykostillstånd, såsom abstinens efter ett långvarigt missbruk. Detsamma gäller exempelvis en störning som orsakats av ett långvarigt alkohol- eller narkotikaberoende. Om däremot alkohol eller narkotika används i anslutning till brottet och det medför en för den tilltalade förutsebar psykisk reaktion utöver hans eller hennes ursprungliga tillstånd, blir dock bedömningen en annan. Beroende på omständigheterna kan även ett tillstånd som utlösts av att den tilltalade avbrutit föreskriven medicinering anses självförvållat. För att tillståndet ska anses vara självförvållat krävs alltså att det är direkt föranlett av ett förfarande som den tilltalade med vetskap om sitt sätt att reagera borde ha avstått ifrån.

Även den inverkan den psykiska störningen haft på den tilltalades brottsliga handlande kan ha betydelse. Ett starkt samband är en omständighet som talar mot fängelse. Det gäller särskilt när det kan bedömas att den tilltalade visserligen inte befunnit sig i men ändå legat nära det tillstånd som enligt andra stycket första meningen innebär förbud mot att döma till fängelse. Det motsatta gäller om den psykiska störningen bedöms ha haft en mindre framträdande inverkan på det brottsliga handlandet. Ett svagt samband kan ha förelegat t.ex. om den tilltalade vid tidigare tillfällen har gjort sig skyldig till liknande brott utan att det skett under påverkan av en psykisk störning. Vilket motiv som funnits för gärningen bör också beaktas.

Återfall i brott är en omständighet som talar för fängelse. Vad som ska anses utgöra återfall får bedömas på sedvanligt sätt.

Omständigheter som innebär att billighetshänsyn enligt 29 kap. 5 § ska tas, talar mot fängelse. Det är fråga om vissa omständigheter hänförliga till den tilltalades person eller handlande efter gärningen som ska beaktas i mildrande riktning vid straffmätningen. Mot fängelse talar också hänsyn till den tilltalades ungdom. Skälen för fängelse enligt förevarande paragraf måste vara påtagligt starkare för den som varit under 21 år vid gärningstillfället än för den som då varit äldre.

För att det ska anses föreligga synnerliga skäl för fängelse ska i princip krävas att brottets straffvärde är fyra år eller mer och att den tilltalade saknar behov av psykiatrisk vård eller endast har ett begränsat sådant behov. Det kan t.ex. vara fallet när ett mycket allvarligt brott har begåtts under påverkan av ett hastigt övergående psykostillstånd. En annan situation där det kan finnas synnerliga skäl för fängelse är när den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på

något annat liknande sätt. Synnerliga skäl kan då föreligga trots att straffvärdet understiger riktvärdet fyra år.

Även om straffvärdet uppgår till åtminstone fyra år samtidigt som vårdbehovet är av begränsad omfattning kan det finnas omständigheter som talar mot fängelse med sådan tyngd att kravet på synnerliga skäl inte kan anses uppfyllt. En sådan situation kan föreligga när den tilltalade visserligen inte på det sätt som anges i andra stycket första meningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt men ändå legat nära det tillståndet. Ytterligare ett exempel kan vara om billighetshänsyn medför att ett fängelsestraff bör straffmätas till en nivå som ligger avsevärt under fyra år.

I det nya *andra stycket* finns bestämmelser om fängelseförbud i vissa situationer när brott har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Enligt *första meningen* får rätten inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. I ett sådant fall kan den tilltalade t.ex. överlämnas till rättspsykiatrisk vård eller särskild vård i andra former eller dömas till skyddstillsyn.

För att den tilltalade ska anses ha saknat förmåga att inse gärningens innebörd krävs att han eller hon i avsevärd grad har brustit i sin bedömning av och föreställning om den situation i vilken gärningen begåtts. Det rör sig om fall när den tilltalade inte har kunnat bedöma sin gärning och relatera den till dess faktiska socio-kulturella sammanhang, dvs. när han eller hon befunnit sig i en annan verklighet. Exempel på detta är situationer där den tilltalade till följd av en akut psykos eller motsvarande tillstånd har haft en bristande realitetsvärdering av typen vanföreställning eller konfusion (förvirring eller medvetandegrubbling) som varit avgörande för hans eller hennes förståelse av gärningen. Domstolen ska alltså pröva om den tilltalade i någon rimlig grad har haft förmåga att förstå innebörden av sitt handlande.

Även om den tilltalade har insett gärningens innebörd, kan han eller hon till följd av den allvarliga psykiska störningen ha saknat förmåga att anpassa sitt handlande efter denna insikt. Den tilltalade har då visserligen bedömt och värderat verkligheten på ett riktigt sätt men har till följd av sitt tillstånd saknat förmåga till kontroll över sitt handlande. Detta kan vara fallet om han eller hon lider av schizofreni och har påverkats av tvingande röster, s.k. imperativa hallucinationer. Även vissa tillstånd med starka inslag av tvångsmässighet kan innebära att förmåga att anpassa handlandet har saknats.

Av *andra meningen* följer att förbudet mot att döma till fängelse inte gäller om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga på det sätt som anges i första stycket tredje punkten. Det innebär att förbudet inte gäller om den tilltalade i anslutning till gärningen själv har vållat, genom rus eller på något annat liknande sätt, det tillstånd som inneburit att han eller hon saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Om den tilltalade inte haft någon anledning att räkna med det aktuella tillståndet, gäller fängelseförbudet. Vad som närmare ska förstås med självförvållat tillstånd har behandlats i kommentaren till första stycket.

I fall då fråga uppkommer om det absoluta fängelseförbudet kan vara tillämpligt får rätten besluta att en rättspsykiatrisk undersökning ska

omfatta även frågan om huruvida den misstänkte har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Domstolen får också besluta att undersökningen ska omfatta frågan om huruvida den misstänkte i anslutning till brottet själv har vållat ett sådant tillstånd. Det framgår av 1 § andra stycket andra meningen i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning. Underlag för bedömningen kan även utgöras av t.ex. ett läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. Domstolen kan också höra den ansvarige läkaren som sakkunnig i dessa avseenden.

Det nya *tredje stycket* innehåller den bestämmelse som tidigare fanns i andra meningen i paragrafens dåvarande enda stycke. Enligt bestämmelsen ska den tilltalade vara fri från påföljd om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut.

Övergångsbestämmelserna

För brott som har begåtts före ikraftträdandet gäller enligt *punkten 2* 30 kap. 6 § i sin äldre lydelse. Det innebär att för brott som begåtts före ikraftträdandet under påverkan av en allvarlig psykisk störning kan fängelse inte dömas ut.

8.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

1 §

Paragrafen handlar om när domstol får besluta om en rättspsykiatrisk undersökning. Ändringarna i paragrafen har behandlats i avsnitt 5.6.

I *första stycket andra punkten* har gjorts ett tillägg med anledning av att domstolen enligt 30 kap. 6 § brottsbalken kan behöva bedöma inte enbart om brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning utan också om den tilltalade saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller om den tilltalade själv vållat sitt tillstånd. Enligt punkten får rätten besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning och i så fall tillståndets betydelse för frågan om påföljdsvalet enligt 30 kap. 6 § brottsbalken. Om påföljden bedöms kunna stanna vid böter, får enligt 2 § beslut om rättspsykiatrisk undersökning inte meddelas.

I *andra stycket* har lagts till en ny sista mening som gäller fall där domstolen beslutar om en rättspsykiatrisk undersökning enligt första stycket andra punkten.

Rätten får då enligt *första punkten* besluta att undersökningen ska omfatta även frågan om huruvida den misstänkte till följd av störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Sådant beslut kan meddelas om domstolen överväger att döma till fängelse enligt 30 kap. 6 § första stycket brottsbalken och det behövs utredning i denna fråga för att domstolen ska kunna ta ställning till om fängelseförbud enligt andra stycket samma paragraf gäller.

Enligt *andra punkten* får rätten besluta att undersökningen ska omfatta frågan om huruvida den misstänkte i anslutning till brottet själv genom rus eller på något annat liknande sätt har vållat det tillstånd som avses i första punkten eller som utgör störningen. Den frågan har betydelse för domstolens bedömning enligt 30 kap. 6 § brottsbalken både när det gäller om undantaget från fängelseförbudet i andra stycket andra meningen i den paragrafen är tillämpligt och om synnerliga skäl för fängelse föreligger enligt första stycket samma paragraf.

Domstolen bör liksom i dag begränsa beslutet om rättspsykiatrisk undersökning till de frågor som är nödvändiga för prövningen i det enskilda fallet. Beslutet bör dock givetvis utformas så att alla relevanta frågor kan besvaras under undersökningen så att denna inte behöver kompletteras senare. Om ett läkarutlåtande enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. har hämtats in kan det ge ledning i fråga om inriktningen på den rättspsykiatriska undersökningen. Framgår det redan av den föreliggande utredningen att den misstänkte insett gärningens innebörd och kunnat anpassa sitt handlande därefter, bör det inte särskilt beslutas om att undersökningen ska omfatta denna fråga. Det samma gäller om det av utredningen framgår att den misstänkte inte själv vållat tillståndet eller det står klart att annan påföljd än rättspsykiatrisk vård inte kan bli aktuell. Domstolen kan använda en rättspsykiatrisk undersökning även för att avgöra om den tilltalade handlat med sådant uppsåt eller sådan oaktsamhet som krävs för straffbarhet vid en gärning av det aktuella slaget.

Sammanfattning av departementspromemorian (Ds 2007:5)

Prop. 2007/08:97
Bilaga 1

Inledning

Vi har haft i uppdrag att överväga frågor som rör det straffrättsliga påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare. Bakgrunden till uppdraget är de särskilda regler som gäller för denna kategori lagöverträdare. Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får enligt 30 kap. 6 § brottsbalken inte dömas till fängelse. Om en allvarlig psykisk störning föreligger vid tidpunkten för domstolens prövning får rätten, under närmare angivna förhållanden, i stället överlämna den tilltalade till rättspsykiatrisk vård. Detta sker i ungefär 380 fall per år. I övrigt får endast påföljder som inte innebär något frihetsberövande användas, exempelvis villkorlig dom eller böter. Reglerna innebär att någon frihetsberövande påföljd inte kan dömas ut, om den allvarliga psykiska störningen efter brottet har avklingat så att någon sådan störning då inte längre föreligger. Det är också tänkbart att, även om rättspsykiatrisk vård döms ut, den dömdes vårdbehov är sådant att utskrivning från vården kan aktualiseras snart efter att vården har påbörjats. Detta kan, beroende på omständigheterna, medföra att det är svårt att åstadkomma en påföljd som står i rimlig proportion till brottets allvar.

Uppdraget

Uppdraget går sammanfattningsvis ut på att förslag ska lämnas till en ändrad reglering dels när gärningsmannen led av en allvarlig psykisk störning vid brottet men inte vid tidpunkten för domstolens dom, dels när gärningsmannen döms till rättspsykiatrisk vård men ingripandet inte står i ett adekvat förhållande till brottets svårhet. Förändringarna ska syfta till att åstadkomma en ordning som innebär att psykiskt störda personer som gör sig skyldiga till allvarlig brottslighet kan mötas av en reaktion som tillgodoser kravet på tillräckligt ingripande åtgärder med hänsyn till det begångna brottet. Enligt uppdraget bör inledningsvis prövas om syftet kan tillgodoses genom mindre genomgripande förändringar av dagens system.

Allmänna utgångspunkter för vårt arbete

Vi har studerat den nuvarande ordningen och skälen bakom denna. Vidare har vi tagit del av tidigare utredningar och förslag till reformer av det straffrättsliga påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare. Ett viktig sådant förslag finns i Psykansvarskommitténs betänkande *Psykisk störning, brott och ansvar* (SOU 2002:3), som regeringen ännu inte har tagit ställning till. Vi har också sammanträffat med en rad företrädare för berörda myndigheter och med andra personer som har särskilda kunskaper och erfarenheter inom området.

Frågan om ansvar och påföljder för brott som begåtts under påverkan av psykisk störning är som helhet mycket komplex. Vi har därför valt att fokusera vårt arbete på de frågor som mera direkt faller under vårt upp-

drag. I enlighet med innehållet i uppdraget har en utgångspunkt varit att försöka finna en lösning som kan genomföras utan alltför stora ingrepp i det nuvarande systemet och utan några omfattande ekonomiska eller organisatoriska konsekvenser. En annan viktig utgångspunkt har varit att våra förslag inte ska försvåra ett fortsatt reformarbete inom området.

Problemets omfattning

Av tillgänglig statistik framgår att det är i relativt få fall som problemet ställs på sin spets, dvs. att det vid allvarlig brottslighet varken är möjligt att döma till fängelse eller till överlämnande till rättspsykiatrisk vård. I vilken omfattning det förekommer att överlämnande till rättspsykiatrisk vård faktiskt sker, men vårdtiden blir oproportionerligt kort är svårare att fastställa. Oavsett detta kan konstateras att det nuvarande regelverket i det enskilda fallet kan riskera att leda till en påföljd som framstår som otillräcklig med hänsyn till brottets allvar. Detta gäller särskilt vid mycket allvarlig brottslighet. Problemet har belysts i vägledande avgöranden från Högsta domstolen. Vi har mot denna bakgrund försökt finna en lösning som ger utrymme för att på ett mer nyanserat sätt än enligt dagens system väga de skäl som talar för fängelse mot de skäl som talar däremot.

Bör allvarligt psykiskt störda lagöverträdare överhuvudtaget kunna dömas till fängelse?

En grundläggande fråga för våra överväganden är om det från principiell synpunkt överhuvudtaget är möjligt att ändra lagstiftningen så att även den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning kan dömas till fängelse. Det skulle alltså kunna hävdas att förbudet mot att döma till fängelse i sådana fall motiveras av att gärningsmannen på grund av sitt psykiska tillstånd inte ska anses fullt straffrättsligt ansvarig. En sådan slutsats ligger nära till hands med hänsyn till att svensk lagstiftning, till skillnad från många andra länders, inte ställer något krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar. Den psykiska störningen som sådan kan alltså inte frita från ansvar. Detta innebär att även en allvarligt psykiskt störd person kan dömas till ansvar för brott, så snart kravet på uppsåt, eller i förekommande fall oaktsamhet, är uppfyllt. Fängelseförbudet skulle därför kunna ses som en ersättning för ett krav på att gärningsmannen ska vara tillräknelig vid tidpunkten för brottet.

Vi har emellertid studerat skälen bakom den nuvarande ordningen, och kommit fram till att förbudet mot att döma till fängelse har ett vidare tillämpningsområde än vad som kan motiveras med enbart bristande förmåga att bära ett straffrättsligt ansvar. De ursprungliga motiven bakom den nuvarande ordningen torde till stor del handla om att allvarligt psykiskt störda lagöverträdare ska kunna beredas en bättre vård än vad som kan erbjudas inom ramen för verkställighet av ett fängelsestraff.

Med hänsyn till bl.a. detta har vi gjort bedömningen att det i och för sig är möjligt att införa en ordning som innebär att fängelse kan dömas ut, även om brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Detta gäller dock inte beträffande den grupp av gärningsmän som

utgörs av de mest psykiskt störda. Beträffande de gärningsmän som skulle ha ansetts fria från ansvar om ett krav på tillräknelighet hade funnits, och som alltså inte hade förmåga att förstå gärningens innebörd eller kunde styra sitt handlande, bör enligt vår mening fängelse alltid vara utslutet som påföljd. Denna grupp kan antas bestå av en knapp fjärdedel av dem som överlämnas till rättspsykiatrisk vård varje år.

Vårt förslag till lösning

Eftersom det i vårt uppdrag ingår att i första hand pröva om syftet med uppdraget kan tillgodoses genom mindre ingripande förändringar av dagens system, har vi försökt finna en lösning som i stora drag bygger på den nuvarande ordningen. Vi föreslår att det nuvarande förbudet mot att döma till fängelse när brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning ändras till en huvudregel att annan påföljd än fängelse ska väljas. Det ska alltså vara möjligt att under vissa förutsättningar avvika från huvudregeln. Detta bör kunna ske när det finns starka skäl för det, t.ex. när fråga är om mycket allvarlig brottslighet samtidigt som behovet av rättspsykiatrisk vård är litet eller obefintligt. När det gäller den grupp som utgörs av de mest psykiskt störda och som kan bedömas ha saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter sådan insikt, ska dock enligt vårt förslag aldrig någon annan påföljd kunna komma i fråga än överlämnande till vård.

Som huvudregel bör gälla att annan påföljd än fängelse ska väljas

Även om det alltså från principiell synpunkt skulle vara möjligt att införa en ordning som innebär att en stor andel av de lagöverträdare som i dag överlämnas till rättspsykiatrisk vård i stället döms till fängelse, föreslår vi att andra påföljder fortfarande ska väljas i första hand. Intresset av att den som lider av en allvarlig psykisk störning får adekvat vård talar för detta. Genom möjligheten att förena ett överlämnande till rättspsykiatrisk vård med ett krav på särskild utskrivningsprövning, kan också intresset av samhällsskydd tillgodoses. I ett sådant fall prövar domstol frågan om utskrivning kan ske med hänsyn till risken för återfall. Till detta kommer att vårt påföljdssystem i övrigt bygger på principen att fängelse ska undvikas som påföljd om andra lämpliga alternativ finns. Vi har då tagit hänsyn till att rättspsykiatrisk vård normalt sett pågår under en betydande tid och därför i de flesta fall också innebär en mycket ingripande reaktion på den brottsliga gärningen.

Fängelse bör kunna dömas ut i vissa fall

Vi föreslår alltså att en möjlighet att döma till fängelse även i fall där brottet har begåtts under påverkan av allvarlig psykisk störning ska införas. Denna bör dock utformas restriktivt. Med utgångspunkt från att rätten i första hand ska välja en påföljd som tillgodoser den tilltalades behov av vård anser vi att fängelse ska kunna komma i fråga endast om det finns synnerliga skäl för det. De problem som enligt vårt uppdrag är förenade med den nuvarande ordningen uppträder främst när fråga är om

mycket allvarlig brottslighet. En av de omständigheter som kan tala för att det finns synnerliga skäl för fängelse bör därför vara att straffvärdet är mycket högt. Vi bedömer att det inte bör komma i fråga att döma till fängelse om straffvärdet, sedan den psykiska störningen vägts in, understiger fyra års fängelse. Vidare bör hänsyn tas till den tilltalades vårdbehov. Om vårdbehovet är omfattande eller inte kan tillgodoses inom ramen för verkställighet av ett fängelsestraff talar detta mot fängelse. Dessutom bör vägas in hur framträdande sambandet mellan gärningen och den psykiska störningen är, likaså huruvida det är fråga om återfall i brott eller om gärningen framstår som en engångsföreteelse. Om gärningsmannen själv i samband med gärningen vållat sitt tillstånd genom berusning eller på annat liknande sätt kan detta tala för att synnerliga skäl föreligger att döma till fängelse. Bedömningen ska ske efter en sammanvägning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätning och påföljdsval.

Straffvärdebedömningen

Genom förslaget att även den som begått en gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning i vissa fall ska kunna dömas till fängelse blir bestämmelserna i 29 kap. brottsbalken om straffmätning tillämpliga på en ny grupp av tilltalade. Att brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning bör enligt vår mening normalt sett leda till att straffet sätts lägre än annars. Det finns i och för sig redan en allmän bestämmelse i kapitlet om att psykisk störning kan beaktas såsom en för mildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet. Denna är emellertid enligt vår bedömning inte tillräcklig i detta avseende. Därför föreslår vi en ny bestämmelse som särskilt tar sikte på de nu aktuella fallen.

Undantag för de mest psykiskt störda

Som vi redogjort för ovan anser vi alltså att det absoluta förbudet mot att döma till fängelse fortfarande bör gälla med avseende på de mest psykiskt störda lagöverträdarna. Den grupp som det är fråga om utgörs av de som vid gärningstillfället till följd av den allvarliga psykiska störningen kan anses ha saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Avgränsningen överensstämmer med det krav på tillräknelighet såsom förutsättning för straffansvar som Psykansvarskommittén har föreslagit ska införas i svensk rätt. I dessa fall får alltså enligt vårt förslag inte fängelse dömas ut. I linje med de skäl som ligger till grund för denna bedömning, föreslår vi att också böter, villkorlig dom och skyddstillsyn ska vara uteslutna för denna grupp av lagöverträdare. De påföljder som ska kunna komma i fråga bör alltså vara överlämnande till särskild vård enligt 31 kap. eller 32 kap. 1 § brottsbalken. Därigenom beaktas den bristande förmåga att bära ett fullt straffrättsligt ansvar som kan sägas finnas hos denna grupp.

Vad nu sagts ska dock inte gälla om gärningsmannen själv, genom berusning eller på något annat liknande sätt, i anslutning till gärningen

vållat det tillstånd som annars skulle ha inneburit att endast överlämnande till särskild vård fick dömas ut.

Prop. 2007/08:97
Bilaga 1

Gränsen för straffansvaret

Även när det handlar om gärningar som begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning måste en prövning ske av gärningsmannens uppsåt eller, i förekommande fall, om han eller hon varit straffrättsligt oaktsam. Det generella kravet på att en straffbar gärning ska vara täckt av uppsåt eller oaktsamhet för att utgöra brott gäller alltså även i dessa fall och utgör följaktligen den nedre gränsen för när påföljdsreglerna överhuvudtaget blir tillämpliga. När det handlar om psykiskt störda lagöverträdare kan prövningen av uppsåtet många gånger vara svårare att göra än annars. Detta får emellertid inte innebära att prövningen sker på ett mindre omsorgsfullt sätt. Vi föreslår inga ändringar såvitt avser dessa frågor.

Omprövning

I undantagsfall kan det, när vården inletts, visa sig att bedömningen i den rättspsykiatriska utredningen av vårdbehovet är felaktig eller missvisande. Detta kan leda till att frågan om utskrivning av den dömda aktualiseras efter mycket kort tid. För det fall omständigheterna är sådana att det står klart att domstolen skulle ha valt fängelse som påföljd om det varit känt att vårdbehovet endast var av sådan ringa omfattning föreslår vi en möjlighet för rätten att på talan av åklagare kunna undanröja en dom på rättspsykiatrisk vård och döma till annan påföljd. För att inte syftet med den rättspsykiatriska vården ska äventyras bör denna möjlighet till omprövning begränsas till att avse omständigheter som framkommer redan i samband med att vården inleds. Bestämmelsen om omprövning får därigenom ett mycket snävt tillämpningsområde. Vi tror ändå att en sådan bestämmelse har en funktion att fylla för att kompensera den osäkerhet som bedömningar av framtida vårdbehov alltid är förenade med.

Det rättspsykiatriska underlaget

Den föreslagna inskränkningen i påföljdsvalet för de mest psykiskt störda gärningsmännen förutsätter att domstolen har ett tillräckligt rättspsykiatriskt underlag för bedömningen av gärningsmannens psykiska tillstånd. Vi föreslår därför att om rätten inhämtar en rättspsykiatrisk undersökning i syfte att bedöma om gärningen begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning får rätten förordna att denna även ska omfatta frågan om den misstänkte till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Förordnandet får även avse huruvida gärningsmannen själv i anslutning till gärningen vållat detta tillstånd. Vi bedömer däremot att det inte behövs några ytterligare regler för att tillgodose rättens behov av underlag för att kunna ta ställning till om det finns synnerliga skäl för att döma till fängelse.

Vårt uppdrag är begränsat till frågan om att tillgodose intresset av en i förhållande till brottet tillräcklig reaktion även när detta har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Våra förslag tar också sikte i princip enbart på denna fråga. Samtidigt är vi medvetna om att en mindre reform av detta slag långt ifrån svarar mot det behov som kan anses finnas av en mer genomgripande översyn av den nuvarande ordningen för ansvar och påföljder för brott som har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Vi betraktar därför inte reformarbetet på området som avslutat genom de förslag som vi lägger fram, utan förordar i stället ett fortsatt sådant arbete. I detta bör ingå att ta ställning till om ett sådant större systemskifte som Psykansvarskommittén har föreslagit ska genomföras. Av intresse i sammanhanget är också det förslag till reformer av den rättspsykiatriska vården som Psykiatrisamordnaren har lagt fram. Vi bedömer dock inte att ett separat genomförande av våra förslag skulle försvåra ett fortsatt mer genomgripande reformarbete.

1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken
dels att 29 kap. 3 §, 30 kap. 6 §, 31 kap. 3 § samt 38 kap. 6 och 8 §§
skall ha följande lydelse,

dels att det i balken skall införas en ny paragraf, 38 kap. 2 b §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

29 kap.

3 §¹

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet skall, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

1. om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende,
2. om den tilltalade till följd av psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,
3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,
4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla *eller*
5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla,
5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap., *eller*

6. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

30 kap.

6 §²

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.

Om någon begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning skall följande gälla i fråga om valet av påföljd.

1. Rätten skall i första hand välja en påföljd som tillgodoser den tilltalades behov av vård.
2. Fängelse får ådömas endast om det med hänsyn till brottets

¹ Senaste lydelse 1994:458.

² Senaste lydelse 1991:1138.

straffvärde och övriga omständigheter finns synnerliga skäl för det.

3. Om den tilltalade till följd av den psykiska störningen saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, får inte någon annan påföljd väljas än överlämnande till särskild vård enligt 31 kap. eller 32 kap. 1 § brottsbalken. Detta gäller dock inte om den tilltalade i anslutning till gärningen själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat liknande sätt.

4. Finner rätten med tillämpning av 1–3 att någon påföljd inte bör dömas ut, skall den tilltalade vara fri från påföljd.

31 kap.

3 §³

Lider den som har begått ett brott, för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter, av en allvarlig psykisk störning, får rätten överlämna honom till rättspsykiatrisk vård, om det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång.

Har brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård skall äga rum vid vården, om det till följd av den psykiska störningen finns risk för att han återfaller i brottslighet, som är av allvarligt slag.

Om det med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl är påkallat, får rätten i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård döma till annan påföljd, dock inte fängelse eller överlämnande till annan särskild vård.

Om det med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl är påkallat, får rätten i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård döma till annan påföljd, dock inte fängelse eller överlämnande till annan särskild vård. *Vad nu sagts gäller inte i de fall där 30 kap. 6 § 3 första meningen är tillämplig.*

38 kap.

2 b §

Har domstol med stöd av 31 kap. 3 § överlämnat någon till

³ Senaste lydelse 1991:1138.

rättspsykiatrisk vård, får efter ansökan av åklagare den rätt som först dömt i målet undanröja förordnandet om överlämnande till vård och döma till annan påföljd för brottet, om det i samband med att vården inleds framkommer att den dömdes vårdbehov är väsentligt mindre än vad som kan anses framgå av den utredning som legat till grund för domen, och det är uppenbart att förutsättningar att döma till fängelse enligt 30 kap. 6 § 2 föreligger.

Undanröjs ett förordnande om överlämnande till vård enligt första stycket och dömer rätten till fängelse eller slutna ungdomsvård, skall den tid under vilken den tidigare påföljden verkställts anses som verkställighet av den nya påföljden. Rätten skall i beslutet ange den redan verkställda tiden.

6 §⁴

Nämndemän skall delta när en tingsrätt avgör en fråga, som avses i 2 eller 2 a § eller i 27 kap. 6 §, 28 kap. 9 §, 32 kap. 4 § eller 34 kap. 10 § andra stycket eller 18 §. Detsamma skall gälla i fråga om undanröjande av påföljd enligt 34 kap. 1 § 3, förverkande av villkorligt medgiven frihet eller annan åtgärd enligt 34 kap. 4 § samt åtgärd enligt 34 kap. 5 § tredje stycket eller 34 kap. 6 § andra stycket.

Vid avgörande av en fråga som avses i 27 kap. 2 a § tredje stycket eller 5 § tredje stycket eller 28 kap. 11 § första och andra styckena, är en tingsrätt domför med en lagfaren domare.

8 §⁵

I mål om åtgärd enligt 2 eller 2 a § eller 27 kap. 2 a § tredje stycket, 5 § tredje stycket eller 6 §, 28 kap. 9 §, 32 kap. 4 § eller

Nämndemän skall delta när en tingsrätt avgör en fråga, som avses i 2, 2 a eller 2 b § eller i 27 kap. 6 §, 28 kap. 9 §, 32 kap. 4 § eller 34 kap. 10 § andra stycket eller 18 §. Detsamma skall gälla i fråga om undanröjande av påföljd enligt 34 kap. 1 § 3, förverkande av villkorligt medgiven frihet eller annan åtgärd enligt 34 kap. 4 § samt åtgärd enligt 34 kap. 5 § tredje stycket eller 34 kap. 6 § andra stycket.

I mål om åtgärd enligt 2, 2 a eller 2 b § eller 27 kap. 2 a § tredje stycket, 5 § tredje stycket eller 6 §, 28 kap. 9 §, 32 kap. 4 § eller

⁴ Senaste lydelse 2006:891.

⁵ Senaste lydelse 2006:891.

34 kap. 10 § andra stycket skall tingsrätten ge den dömde tillfälle att yttra sig. Begär denne att bli hörd muntligen, skall han eller hon ges tillfälle till det. I mål om åtgärd enligt 34 kap. 18 § skall den dömde ges tillfälle att yttra sig, om det är möjligt. Rättens avgörande av saken sker genom beslut.

34 kap. 10 § andra stycket skall tingsrätten ge den dömde tillfälle att yttra sig. Begär denne att bli hörd muntligen, skall han eller hon ges tillfälle till det. I mål om åtgärd enligt 34 kap. 18 § skall den dömde ges tillfälle att yttra sig, om det är möjligt. Rättens avgörande av saken sker genom beslut.

En åtgärd enligt 28 kap. 11 § första och andra styckena får beslutas utan att den dömde ges tillfälle att yttra sig.

-
1. Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.
 2. För brott som någon har begått under påverkan av en allvarlig psykisk störning som avses i 30 kap. 6 § får inte dömas till fängelse, om gärningen har begåtts före ikraftträdandet.
 3. Bestämmelserna i 38 kap. 2 b § får inte tillämpas med avseende på brott som har begåtts före ikraftträdandet.

2 Förslag till lag om ändring i lagen (1946:804) om införande av nya rättegångsbalken

Prop. 2007/08:97
Bilaga 2

Härigenom föreskrivs att 19 § lagen (1946:804) om införande av nya rättegångsbalken skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

19 §¹

Har någon genom dom, som får verkställas, trots att den inte äger laga kraft, dömts till straff eller annan påföljd för brott och är han eller hon för sådan verkställighet intagen i kriminalvårdsanstalt eller i särskilt ungdomshem med stöd av 32 kap. 5 § brottsbalken, skall han eller hon vid fullföljd av talan i målet anses som häktad för brottet. Detsamma gäller i fråga om den som är omhändertagen enligt 28 kap. 11 § brottsbalken.

Vad i nya rättegångsbalken är föreskrivet angående brottmål skall, om inte annat är föreskrivet, i tillämpliga delar gälla, då mot någon, som blivit dömd för brott, vid domstol inleds förfarande, som avser undanröjande av påföljd och ådömande av annan påföljd för brott eller som avser annan åtgärd i fråga om ådömd påföljd; är han eller hon för verkställighet av påföljd intagen i anstalt eller särskilt ungdomshem som avses i första stycket, skall han eller hon anses som häktad för brottet. Har offentlig försvarare förordnats för den dömde, skall ersättning till försvararen alltid betalas av staten.

Vad i nya rättegångsbalken är föreskrivet angående brottmål skall, om inte annat är föreskrivet, i tillämpliga delar gälla, då mot någon, som blivit dömd för brott, vid domstol inleds förfarande, som avser undanröjande av påföljd och ådömande av annan påföljd för brott eller som avser annan åtgärd i fråga om ådömd påföljd; är han eller hon för verkställighet av påföljd intagen i anstalt eller särskilt ungdomshem som avses i första stycket *eller på en sjukvårdsinrättning för rättspsykiatrisk vård med stöd av 31 kap. 3 § brottsbalken*, skall han eller hon anses som häktad för brottet. Har offentlig försvarare förordnats för den dömde, skall ersättning till försvararen alltid betalas av staten.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.

¹ Senaste lydelse 2006:893.

3 Förslag till lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

Prop. 2007/08:97
Bilaga 2

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

I brottmål får rätten besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma

1. om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § brottsbalken, eller

2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

Ändamålet med undersökningen skall anges i rättens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket punkt 1 skall av beslutet framgå om undersökningen skall omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning.

2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning *och i så fall störningens betydelse för frågan om ansvar för brott.*

Ändamålet med undersökningen skall anges i rättens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket punkt 1 skall av beslutet framgå om undersökningen skall omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning. *Avser beslutet en undersökning enligt första stycket punkt 2 får rätten förordna att undersökningen skall omfatta även frågan om den misstänkte*

1. till följd av en allvarlig psykisk störning har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, eller

2. i anslutning till gärningen själv har vållat den allvarliga psykiska störningen eller ett sådant tillstånd som avses i punkt 1, genom rus eller på något annat liknande sätt.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.

Efter remiss har yttrande över departementspromemorian lämnats av Riksdagens ombudsmän, Svea hovrätt, Hovrätten över Skåne och Blekinge, Stockholms tingsrätt, Helsingborgs tingsrätt, Lunds tingsrätt, Ångermanlands tingsrätt, Kammarrätten i Stockholm, Kammarrätten i Jönköping, Länsrätten i Södermanlands län, Länsrätten i Vänersborg, Justitiekanslern, Domstolsverket, Åklagarmyndigheten, Rikspolisstyrelsen, Kriminalvården, Brottsförebyggande rådet, Brottsoffermyndigheten, Rättsmedicinalverket, Socialstyrelsen, Statens institutionsstyrelse, Handikappombudsmannen, Myndigheten för handikappolitisk samordning, Barnombudsmannen, Statskontoret, Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet, Medicinska fakulteten vid Umeå universitet, Stockholms kommun, Karlstads kommun, Västerås kommun, Södermanlands läns landsting, Skåne läns landsting, Västra Götalands läns landsting, Dalarnas läns landsting, Sveriges Kommuner och Landsting, Sveriges advokatsamfund, Tjänstemännens Centralorganisation, Sveriges domareförbund, Svenska Läkaresällskapet, Sveriges läkarförbund, Riksförbundet för Social och Mental Hälsa, Svenska Psykiatriska Föreningen, Sveriges Psykologförbund, Schizofreniförbundet och Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare.

Riksrevisionen, Statens beredning för medicinsk utvärdering, Kronobergs läns landsting, Västernorrlands läns landsting, Sveriges Akademikers Centralorganisation och Landsorganisationen i Sverige har avstått från att yttra sig över förslagen.

Svar har inte inkommit från Svenska Rättspsykiatriska föreningen, Svenska föreningen för Rättspsykiatriskt samarbete, Kriminellas revansch i samhället, Handikappförbundens samarbetsorganisation, Riksförbundet för Utvecklingsstörda Barn, Ungdomar och Vuxna, Riksföreningen Autism, Föreningen Balans, Riksförbundet för hjälp åt narkotika- och läkemedelsberoende och Riksförbundet Attention.

Regeringen har följande förslag till lagtext.

1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 29 kap. 3 § och 30 kap. 6 § brottsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

29 kap.

3 §¹

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *skall*, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

1. om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende,
2. om den tilltalade till följd av psykisk störning *eller* sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla eller

5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

30 kap.

6 §²

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning *får inte dömas till fängelse*. Om rätten i ett sådant

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *ska*, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

2. om den tilltalade *till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,*

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans *eller hennes* uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning *ska i första hand dömas till en annan påföljd än*

¹ Senaste lydelse 1994:458.

² Senaste lydelse 1991:1138.

fall finner att *inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.*

fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska rätten beakta om brottet har ett högt straffvärde, om vårdbehovet är av begränsad omfattning, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt övriga omständigheter.

Om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, får han eller hon inte dömas till fängelse. Detta gäller dock inte om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga på det sätt som anges i första stycket tredje meningen.

Om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut, ska den tilltalade vara fri från påföljd.

Prop. 2007/08:97
Bilaga 4

-
1. Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.
 2. För brott som har begåtts före ikraftträdandet gäller 30 kap. 6 § i sin äldre lydelse.

2 Förslag till lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

Prop. 2007/08:97
Bilaga 4

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

I brottmål får rätten besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma

1. om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § brottsbalken, eller

2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning *och i så fall tillståndets betydelse för frågan om påföljdsvalet enligt 30 kap. 6 § brottsbalken.*

Ändamålet med undersökningen *skall* anges i rättens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket *punkt 1 skall* av beslutet framgå om undersökningen *skall* omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning.

Ändamålet med undersökningen *ska* anges i rättens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket 1, *ska det* av beslutet framgå om undersökningen *ska* omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning. *Avser beslutet en undersökning enligt första stycket 2, får rätten besluta att undersökningen ska omfatta även frågan om huruvida den misstänkte*

1. till följd av störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, eller

2. i anslutning till brottet själv genom rus eller på något annat liknande sätt har vållat det tillstånd som avses i 1 eller som utgör störningen.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2008.

Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2008-02-26

Närvarande: F.d. justitierådet Nina Pripp, justitierådet Marianne Lundius och regeringsrådet Karin Almgren.

Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Enligt en lagrådsremiss den 14 februari 2008 (Justitiedepartementet) har regeringen beslutat att inhämta Lagrådets yttrande över förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning.

Förslagen har inför Lagrådet föredragits av rättssakkunnige Göran Nilsson.

Förslagen föranleder följande yttrande av Lagrådet:

I lagrådsremissen föreslås i syfte att öka flexibiliteten vid påföljdsbestämningen ändringar i brottsbalkens bestämmelser om påföljd för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. Remissen innehåller även förslag till ändring i bestämmelserna om inhämtande av rättspsykiatrisk undersökning i lagen om sådan undersökning.

Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

30 kap. 6 §

Enligt paragrafens nuvarande lydelse får den som begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning inte dömas till fängelse. Finner rätten i ett sådant fall att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, ska den tilltalade vara fri från påföljd. Det föreslås nu att denna bestämmelse ersätts av en bestämmelse om att en sådan person i första hand ska dömas till en annan påföljd än fängelse. Rätten ska enligt förslaget få döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. I paragrafens första stycke anges närmare vad rätten ska beakta vid sin bedömning av om det finns synnerliga skäl för att döma till fängelse. I förslagets andra stycke ges bestämmelser om när ett fängelseförbud ska gälla. Av tredje stycket följer att den tilltalade ska vara fri från påföljd, om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut.

Enligt Lagrådets mening kan man ifrågasätta behovet och lämpligheten av föreskriften inledningsvis i paragrafen att annan påföljd än fängelse i första hand ska väljas i fråga om den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Någon självständig betydelse synes bestämmelsen inte ha. Kravet på synnerliga skäl för en fängelsepåföljd innebär uppenbarligen att någon annan påföljd ska komma i fråga i första hand. Härtill kommer att den inledande bestämmelsen kan uppfattas som motsägelsefull i förhållande till det stränga krav som följer av att

det ska finnas synnerliga skäl för att kunna döma till fängelse. Lagrådet ser emellertid inte skäl för att motsätta sig den föreslagna första mening- en, eftersom denna tydligt ger uttryck för att det gamla generella fängel- seförbudet inte längre ska gälla.

Enligt lagrådsremissen ska det för en fängelsepåföljd i princip krävas dels att brottets straffvärde är fyra år eller mer, dels att det inte föreligger något vårdbehov hos den tilltalade eller att vårdbehovet är av endast begränsad omfattning. Det har under föredragningen upplysts att det vårdbehov som åsyftas i paragrafen endast avser psykiatrisk vård. Lagrå- det föreslår att detta förtydligande får komma till uttryck i lagtexten.

Rätten ska vid sin prövning av frågan om det finns synnerliga skäl för fängelse göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet. En omständighet av betydelse är om den tilltalade i an- slutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt. Som ytterligare exempel på omständigheter som kan vägas in i bedömningen nämns om det är fråga om återfall i brott, om det bör tas s.k. billighetshänsyn och om den tilltalade inte fyllt 21 år vid gärningstillfället. Det sägs vidare i remissen att den tilltalades behov av vård kan tillgodoses inte endast genom överlämnande till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 §. Vårdbehovet kan tillgodoses även genom över- lämnande till särskild vård i andra former enligt 31 kap. 2 § (vård av missbrukare i vissa fall) och 32 kap. 1 § (ungdomsvård). Hänvisning görs också till möjligheten att förena skyddstillsyn med föreskrift om psykiat- risk vård. Det sägs vidare att med införandet av fängelse kommer det formellt att finnas möjlighet att meddela föreskrift om bl.a. behandlings- plan för lagöverträdare som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Huruvida det bör ske i det enskilda fallet får, enligt remissen, bedömas på motsvarande sätt som gäller i dag för andra lag- överträdare.

Det föreliggande lagförslaget innebär att domstolarna får möjlighet att i de fall en tilltalad begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning döma till en påföljd som tidigare inte kunnat komma i fråga. Möjligheten att döma till fängelse är med förslaget begränsad till att det föreligger synnerliga skäl. Lagrådet anser det därför oklart vad som avses med det nyssnämnda uttalandet att domstolen i det enskilda fallet får göra en bedömning på motsvarande sätt som gäller i dag för andra lag- överträdare. Enligt gällande ordning torde utrymmet för exempelvis skyddstillsyn med föreskrift om vård eller skyddstillsyn med behand- lingsplan vara begränsat när straffvärdet är högt. Det vore därför enligt Lagrådets mening värdefullt om förutsättningarna för att döma till annan påföljd än fängelse utvecklades närmare under det fortsatta berednings- arbetet.

Utöver Lagrådets tidigare nämnda förslag att i lagtexten förtydliga att det vårdbehov som avses är det psykiatriska vårdbehovet föreslår Lagrådet en viss redaktionell omarbetning av lagtexten enligt följande:

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl.

Prop. 2007/08:97
Bilaga 5

Vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl ska rätten beakta

1. om brottet har ett högt straffvärde,
2. om den tilltalade saknar behov av psykiatrisk vård eller behovet är av begränsad omfattning,
3. om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt, samt
4. omständigheterna i övrigt.

Rätten får inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Detta gäller dock inte om den tilltalade vållat sin bristande förmåga på det sätt som sägs i andra stycket 3.

Om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut, ska den tilltalade vara fri från påföljd.

Förslaget till lag om ändring i lagen om rättspsykiatrisk undersökning

1 §

Enligt nuvarande första stycket 2 gäller att rätten i brottmål ska få besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma om den misstänkte har begått en gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Det föreslås nu ett tillägg till denna punkt enligt vilken rätten i ett sådant fall även ska kunna begära en sådan undersökning i syfte att kunna bedöma tillståndets betydelse för frågan om påföljdsvalet enligt 30 kap. 6 §. Lagrådet vill i anslutning till detta förslag understryka lagrådsremissens uttalande att ett utlåtande ska ge domstolen det medicinska underlag som den behöver för att kunna ta ställning till dessa frågor. Det är domstolens uppgift att bedöma tillståndets betydelse för valet av påföljd.

Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 13 mars 2008

Närvarande: Statsministern Reinfeldt, statsråden Olofsson, Odell, Bildt, Ask, Husmark Pehrsson, Leijonborg, Larsson, Erlandsson, Torstensson, Carlgren, Hägglund, Björklund, Littorin, Borg, Sabuni, Billström, Adelson Liljeroth, Tolgfors

Föredragande: statsrådet Ask

Regeringen beslutar proposition 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare